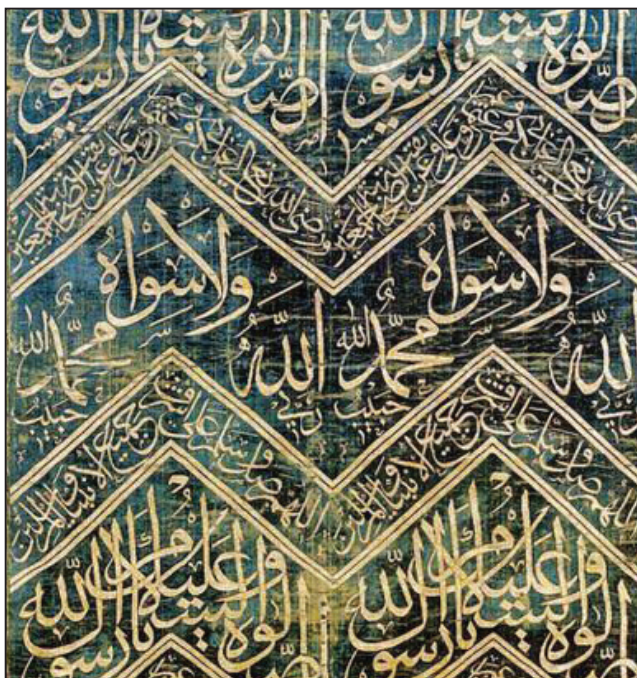

Oktay Özel

Κεφάλαιο 13ο

«Η βασιλεία της βίας»

Οι τζελαλήδες (celali) περίπου 1550-1700

Μετάφραση - Επιμέλεια:
Γιάννης Καψόπουλος

ΔΙ
ΕΘ
ΝΕΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟ

1821 Η ΓΝΩΣΤΗ-
ΑΓΝΩΣΤΗ
ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

ΜΙΑ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΑΝΤΑΡΣΙΑΣ **ΤΕΛΟΣ
'Η
ΑΡΧΗ;**
9-12 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 2021

ΝΟΜΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΑΘΗΝΑΣ
ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΔΗΜΟΥ ΑΘΗΝΑΙΩΝ

Πρωτότυπη έκδοση:

Από το βιβλίο: THE OTTOMAN WORLD

Συγγραφέας: Oktay Özel

Edited: by Christine Woodhead

Εκδότης: Routledge

Μετάφραση - Επιμέλεια:

Γιάννης Καψόπουλος

Σχεδιασμός & Σελιδοποίηση:

Κορίνα Πριμηκυρίου

Πρώτη έκδοση:

Δεκέμβριος 2021

Η έκδοση πραγματοποιείται από την οργανωτική επιτροπή του συνεδρίου
«Η γνωστή-άγνωστη Επανάσταση.

<https://congress1821.gr/>

Oktay Özel

Κεφάλαιο 13ο

«Η βασιλεία της βίας»

Οι τζελαλήδες (celali) περίπου 1550-1700

Μετάφραση - Επιμέλεια:
Γιάννης Καψόπουλος

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το δεύτερο μισό του 16^{ου} αιώνα, και κυρίως το διάστημα από τις τελευταίες δεκαετίες του μέχρι την πρώτη δεκαετία του 17^{ου} αιώνα, χαρακτηρίζεται από την πολυσχιδή δραστηριότητα των οπλισμένων με πυροβόλα όπλα ανέργων νέων της υπαίθρου. Οι νέοι αυτοί εγκατέλειπαν τα χωριά τους, πεισμένοι από την οικονομική κρίση και αναζητώντας καλύτερες διεξόδους ως μισθοφόροι (levend, sekban). Αφού πολέμησαν στα άτακτα σώματα του οθωμανικού στρατού είτε ως μισθοφόροι στο πλευρό τοπικών αξιωματούχων αλλά και διεκδικητών της εξουσίας (κυρίως το 1558, στον εμφύλιο μεταξύ των δύο γιων του Σουλεϊμάν), σταδιακά προχώρησαν στη σύσταση συμμοριών, οι οποίες περιφέρονταν στη μικρασιατική ύπαιθρο διαπράττοντας ληστείες και άλλες εγκληματικές πράξεις. Ήδη από τα τέλη της βασιλείας του Σουλεϊμάν (1520-1566) οι σπουδαστές των επαρχιακών ιεροδιδασκαλείων (σοφτάδες) άρχισαν να οργανώνονται σε συμμορίες που λυμαίνονταν την ύπαιθρο. Οι συμμορίες των σοφτάδων παρήκμασαν εν τέλει μόλις κατά την τελευταία δεκαετία του 16^{ου} αιώνα, δίνοντας τη θέση τους στους πιο μαζικούς, καλύτερα οργανωμένους και εξοπλισμένους τζελαλήδες (celâli). Συνακόλουθα, εξεγέρσεις των τζελαλήδων ονομάστηκαν διάφορα κινήματα ενόπλων συμμοριών που για δεκαετίες λυμαίνονταν την Μικρασία και αποτέλεσαν σοβαρό κίνδυνο για την ενότητα της αυτοκρατορίας. Τυπικά τα κινήματα των τζελαλήδων θεωρείται ότι ξεκινούν με τη μάχη του Κερεστές (στα τουρκικά Kareson) στη σημερινή Ουγγαρία (1596), η οποία έληξε με νίκη των Οθωμανών. Όσοι στρατιώτες δεν παρουσιάστηκαν την επόμενη μέρα κηρύχθηκαν λιποτάκτες (firâri): μεγάλες μάζες έμπειρων και οπλισμένων πο-

λεμιστών βρέθηκαν έτσι να περιπλανιόνται χωρίς κύριο στα Βαλκάνια και (καθώς οι περισσότεροι ήταν Μικρασιάτες) στην Ανατολία. Για πάνω από δέκα χρόνια, οι διάφοροι τζελαλήδες ηγέτες αντιμετώπιζαν επιτυχώς σουλτανικές εκστρατείες εναντίον τους και πραγματοποιούσαν επιδρομές που έφτασαν μέχρι και την Προύσα, μέχρι την οριστική ήττα τους το 1608.

Παρά τις αντίθετες αναφορές των συγκαιρινών τους Οθωμανών ιστορικών, οι τζελαλήδες φαίνεται να επιδίωκαν όχι απόσχιση ή ένωση με το σαφαβιδικό Ιράν, αλλά ένταξη (ή επανένταξη με ευνοϊκότερους όρους) στο οθωμανικό σύστημα. Όπως άλλωστε έδειξε η Κάρεν Μπάρκεί (Karen Barkey), το γεγονός ότι οι περισσότεροι από τους ηγέτες τους κατόρθωσαν να αποκτήσουν θέσεις (έστω και προσωρινά) στην επαρχιακή διοίκηση μετά από διαπραγματεύσεις για τον αφοπλισμό τους, δεν ήταν ένδειξη κρατικής αδυναμίας, αλλά συνειδητή πολιτική που σχετιζόταν με τη διαδικασία διαμόρφωσης του σύγχρονου συγκεντρωτικού κράτους. Η δύναμή τους πήγαζε από τον μεγάλο αριθμό λιποτακτών ή ανέργων τυφεκιοφόρων, οι οποίοι είχαν τον ίδιο οπλισμό και εμπειρία με τους πολεμιστές των οθωμανικών στρατευμάτων. Έχουν προταθεί διάφορες ερμηνείες για αυτό το φαινόμενο, που εστιάζουν είτε σε παράγοντες «ώθησης» (οικονομική και κλιματική κρίση, δημογραφική αύξηση, κακοδιοίκηση, ερήμωση της υπαίθρου από τους συνεχείς πολέμους) είτε «έλξης» (διάδοση των πυροβόλων όπλων, γενίκευση των μισθοφορικών σωμάτων, διαπραγματεύση για κοινωνική άνοδο). Στο δοκίμιο που ακολουθεί, ο σημαντικότερος Τούρκος ιστορικός Οκτάι Οζέλ (Oktay Özel) επανεξετάζει αυτές τις ερμηνείες σε ένα σύνθετο πλαίσιο μακροχρόνιων κοινωνικών, πολιτικών και κοινωνικοπολιτικών εξελίξεων, αναλύοντας, στην πραγματικότητα, τη δημιουργία και εγκαθίδρυση μιας παράδοσης ανταρσίας και ληστείας που κυριάρχησε στη Μικρασία μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα.

Μαρίνος Σαρηγιάννης

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΡΙΤΟ

Η ΒΑΣΙΛΕΙΑ ΤΗΣ ΒΙΑΣ

Οι τζελαλήδες (*celâlî*) περ. 1550 - 1770

--....--

Οκτάι Οζέλ (Oktay Özel)

Η σύγχρονη ιστοριογραφία παρουσιάζει την οθωμανική ιστορία των τελών του δέκατου έκτου και των αρχών του δέκατου έβδομου αιώνα ως μια περίοδο κρίσης, που σε γενικές γραμμές συνδέεται με τις εξεγέρσεις τζελαλήδων (*celâlî*), οι οποίες εκδηλώθηκαν κυρίως στην Ανατολία και, σε μικρότερο βαθμό, στη βόρεια Συρία. Η διερεύνηση για τα αίτια του φαινομένου των τζελαλήδων είχε επικεντρωθεί σε μεγάλο βαθμό γύρω από τις πολιτικο-δημοσιονομικές και οικονομικο-δημογραφικές εξελίξεις του δέκατου έκτου αιώνα. Πρόσφατα στη σχετική συζήτηση προστέθηκαν: το πρόβλημα του διαμεσολαθητικού ρόλου ενός κράτους που λειτουργούσε ληστρικά, η φύση του συνολικού μετασχηματισμού που η αυτοκρατορία και η κοινωνία βίωσαν παράλληλα με τα κινήματα των τζελαλήδων καθ' όλη τη διάρκεια του δέκατου έβδομου αιώνα και οι μεταβολές του κλίματος. Το παρόν δοκίμιο επαναξιολογεί το ζήτημα υπό το φως νέων ευρημάτων που βασίζονται σε πρόσφατα διερευνηθείσες πηγές. Εξετάζει τις εσωτερικές δημογραφικές, οικονομικές και πολιτικές δυναμικές και συνθήκες, καθώς και συγκυριακούς παράγοντες της δεκαετίας του 1590, που οδήγησαν περιθωριοποιημένες ομάδες της επαρχιακής κοινωνίας, κυρίως τις μάζες των χωρικών, σε μια βίαιη αντίδραση που πήρε τη μορφή ληστείας και εξέγερσης. Μετά την ανακατασκευή του ιστορικού πλαισίου και των αιτιών ακολουθεί η διερεύνηση του καταστροφικού χαρακτήρα των κινήματων των τζελαλήδων, των συνεπειών τους στην Ανατολία και της φύσης αυτής της βίας ως φαινομένου μέσα στην οθωμανική κοινωνική ιστορία. Βασική θέση του δοκιμίου είναι ότι η πολιτικού επιπέδου ανάλυση για τους τζελαλήδες αποδεικνύεται ανεπαρκής, για να κατανοήσουμε τόσο τις ιδιαιτερότητες της ιστορικής διαδικασίας που προετοίμασε το έδαφος για τα κινήματα των τζελαλήδων όσο και τις διαστάσεις που πήρε η καταστροφική βία στη διάρκεια του δέκατου έβδομου αιώνα. Οι ληστείες και οι πε-

ριστασιακές εξεγέρσεις ήταν συνεχές φαινόμενο, μετασχηματίζοντας την κοινωνία της επαρχίας, την οικονομία και όλο το οικοσύστημα καθώς και αφήνοντας μια κληρονομιά θεσμοθετημένης βίας, η οποία έγινε εγγενές χαρακτηριστικό της μεταγενέστερης οθωμανικής κοινωνίας της Ανατολίας.

ΠΛΑΙΣΙΟ ΚΑΙ ΑΙΤΙΑ

Οικονομική κρίση και στρατιωτικοί θεσμοί

Τα τέλη της δεκαετίας του 1580 και οι αρχές της δεκαετίας του 1590 ήταν δημοσιονομικά κρίσιμα χρόνια για την οθωμανική διοίκηση. Η άνοδος των τιμών, η αύξηση των πολεμικών δαπανών, οι αδυναμίες στη ροή των φορολογικών εσόδων προς το κεντρικό ταμείο και οι συνακόλουθες δυσκολίες καταβολής των μισθών σε χιλιάδες δούλους της Πύλης (*kapikulu*) -τόσο αυτοκρατορικούς φρουρούς όσο και του μόνιμου στρατού, του πεζικού και του ιππικού- άσκησαν μεγάλη πίεση στο οθωμανικό θησαυροφυλάκιο. Η ρεαλιστική λύση αυτής της κρίσης ήταν η υποτίμηση και η υποβάθμιση του νομίσματος: μεταξύ 1584 και 1589 το οθωμανικό ακτσέ (*akçe*, άσπρο) υποτιμήθηκε κατά εκατό τοις εκατό και η περιεκτικότητά του σε ασήμι μειώθηκε κατά σαράντα τοις εκατό. Άλλη μια απόπειρα υποτίμησης το 1589 μαζί με την αδυναμία καταβολής ολόκληρων των μισθών στο νέο νόμισμα προκάλεσε εξέγερση στις τάξεις του αυτοκρατορικού ιππικού στην Ιστανμπούλ, που την κατεύνασε μόνο η εκτέλεση του επικεφαλής για τα οικονομικά και του βεζίρη που θεωρήθηκε υπεύθυνος. Κατά τη διάρκεια μιας παρόμοιας εξέγερσης το 1593, ο μεγάλος βεζίρης απολύθηκε και ο δεφετνάρης (επικεφαλής των οικονομικών υπηρεσιών) διασώθηκε με μεγάλη δυσκολία. Τα δημοσιονομικά προβλήματα είχαν γίνει η κύρια προτεραιότητα της κυβέρνησης.

Η υποβάθμιση της αξίας του νομίσματος υπήρξε μια συνηθισμένη πρακτική ήδη από την εποχή του Μωάμεθ Β΄ (1451-81). Η τόσο σφοδρή αντίδραση του 1589 οφειλόταν εν μέρει στη μεγάλη αύξηση του αριθμού των έμμισθων δούλων (*kuls*) κατά το τρίτο τέταρτο του δέκατου έκτου αιώνα και εν μέρει σε μια εντεινόμενη αίσθηση περιθωριοποίησης μεταξύ των στρατευμάτων που έδρευαν στην Ιστανμπούλ. Ενώ η τακτική στρα-

τολόγηση των χριστιανοπαίδων μέσω του ντεβσιρμέ (*devşirme*, παιδομάζωμα) συνεχιζόταν, οι δούλοι της Πύλης είχαν αυξηθεί με την ταυτόχρονη στρατολόγηση ντόπιων μουσουλμάνων χωρικών, ιδιαίτερα σε περιόδους συνοριακών διενέξεων και πολέμων διαδοχής μεταξύ πριγκίπων. Οι στρατολογημένοι χωρικοί, στους οποίους είχε δοθεί συνακόλουθα το στάτους και ο μισθός στρατιωτών δούλων της Πύλης (*kapikulu*), θεωρούνταν ξένο σώμα (*ecnebi*) για τα στρατεύματα των δούλων της Πύλης (*kapikulu*) με έδρα την Ιστανμπούλ και η ένταξή τους στο στράτευμα παραβίαση ενός καθιερωμένου κανόνα. Επιπλέον, κατά τη διάρκεια των μακροχρόνιων πολέμων κατά του Ιράν (1578-90 και αρχές της δεκαετίας του 1600) και της αψβουργικής Ουγγαρίας (1593-1606), η θέση των στρατιωτών δούλων της Πύλης (*kapikulu*) επιδεινώθηκε, καθώς η οικονομική η κρίση βάθυνε. Οι μισθοί, ακόμη κι όταν πληρώνονταν στην ώρα τους, είχαν χάσει σε μεγάλο βαθμό την αξία τους και την αγοραστική τους δύναμη εξαιτίας των υποτιμήσεων του νομίσματος και της ανόδου των τιμών. Πηγές της εποχής αναφέρουν, επίσης, την αυξανόμενη δυσπιστία εκ μέρους αυτών των στρατιωτών προς τους πασάδες και τους βεζίρηδες, υπό τις διαταγές των οποίων πολεμούσαν, επειδή δεν πλήρωναν τους μισθούς τους και δεν τηρούσαν τις υποσχέσεις τους ή διότι ήταν ανίκανοι, προσβλητικοί και κάνανε κατάχρηση της εξουσίας τους.

Επιπροσθέτως, τα στρατεύματα των δούλων της Πύλης (*kapikulu*) ίσως να θεωρούσαν ότι ήταν οι χαμένοι της υπόθεσης στο πλαίσιο ενός κλίματος «επιλεκτικών προαγωγών», που είχε αρχίσει να επηρεάζει όλες τις κατηγορίες της αυτοκρατορικής ελίτ. Σταθμευμένοι στην Ιστανμπούλ, ήταν από τους πρώτους που παρατηρούσαν πώς οι υψηλές θέσεις και οι προσοδοφόρες εκτάσεις γης πωλούνταν μέσω προκαταβολών (που συχνά θεωρούνταν «δωροδοκίες» από σχολιαστές της εποχής) αντί να δίνονται αξιοκρατικά. Κατά τη δεκαετία του 1590 πλέον η πώληση αξιωμάτων είχε ήδη καταστεί καθιερωμένη πρακτική, μιας που όλες οι θέσεις κυβερνήτη δίνονταν σε ανώτερους στρατιωτικούς διοικητές με αντάλλαγμα προπληρωμές σε χρυσό στο δημόσιο ταμείο και στο μεγάλο βεζίρη. Οι άσημοι δούλοι (*kuls*) είδαν τις ελπίδες τους για υψηλότερες θέσεις σταδιακά να εξανεμίζονται. Ολοένα και πιο ευάλωτοι απέναντι στα σκαμπανεβάσματα της αντιμετώπισής τους απ' την οικονομική και στρατιωτική διοίκηση, άρχισαν να αντιδρούν πιο βίαια στην υποβάθμιση των συνθηκών της ζωής τους.

Τα στρατεύματα των δούλων της Πύλης (*kapikulu*) της Ιστανμπούλ δεν ήταν τα μόνα που έθιξε η κρίση. Από τα μέσα του δέκατου έκτου αιώνα, χιλιάδες μεσαίαι και κατώτερης βαθμίδας επαρχιακοί ιππείς -τιμαριώτες σπαχήδες (*timarli sipahis*) χρηματοδοτούμενοι από ιδιοκτήτες τιμαριών/φέουδων (*dirlik*) με αντάλλαγμα τη στρατιωτική τους υπηρεσία- άρχισαν, επίσης, να αντιδρούνε απέναντι σε παρόμοιες οικονομικές και διοικητικές αλλαγές στο οθωμανικό αναδιανεμητικό σύστημα. Αρχικά η τάξη των σπαχήδων αποτελούταν σε μεγάλο βαθμό από ντόπιους, οι περισσότεροι εκ των οποίων συνδέονταν με τη γαιοκτητική και στρατιωτική αριστοκρατία της προοθωμανικής περιόδου. Από τα μέσα του δέκατου πέμπτου αιώνα και μετά εντάχθηκαν πιο στενά στο οθωμανικό τιμαριωτικό σύστημα ως στρατιώτες τιμαριούχοι, χάνοντας σταδιακά τα προηγούμενα προνόμιά τους, καθότι τα τιμάρια (*dirlik*) τους συρρικνώθηκαν σε μέγεθος και έχασαν την αξία τους. Με τον καιρό όλο και περισσότερο τους αντικαθιστούσαν τιμαριώτες που προέρχονταν απ' το παιδομάζωμα (*devşirme*), ενώ και για τις δύο κατηγορίες, κατά τη διάρκεια του δέκατου έκτου αιώνα, επικράτησε κατά κανόνα να κατέχουν μικρότερα, χαμηλότερης αξίας τιμάρια. Μέχρι τα μέσα του αιώνα αυτού είχε δημιουργηθεί μια ολοένα κι αυξανόμενη μάζα δυσσαρεστημένων σπαχήδων (*sipahis*), ιδιαίτερα στην Ανατολία.

Ο πληθωρισμός και η υποβάθμιση της αξίας του νομίσματος πιθανότατα είχαν αρνητικές συνέπειες και για τους σπαχήδες (*sipahis*), επιπρόσθετα στις φυσιολογικές διακυμάνσεις των εσόδων τους, που οφείλονταν στις αλλαγές του κλίματος και τις απρόβλεπτες σοδειές. Όσο περισσότερο το τιμάριό τους (*dirlik*), που αποτελούσε τη σταθερή πηγή εσόδων τους, έχανε την αξία του, τόσο πιο δύσκολο ήταν να εξοπλίσουν και τον εαυτό τους και τους τζεμπελήδες τους (*cebeli*, οι έφιπποι εξοπλισμένοι ακόλουθοι) για τις διάφορες εκστρατείες, ιδιαίτερα κατά την τριακονταετή περίοδο των τακτικών εκστρατειών από το 1578 και μετά. Πλέον εκείνη τη χρονιά, πολλοί απ' αυτούς είχαν ήδη αρχίσει να ασκούν πιέσεις στις πηγές των εσόδων τους, τη φορολογούμενη αγροτιά, αποσπώντας παράνομες πληρωμές και τρόφιμα, και ολίσθαιναν προς την ανομία και ντε φάκτο τη ληστεία. Μέχρι το 1600 ένα σημαντικό ποσοστό των εναπομεινάντων τιμαριούχων απλώς δεν είχαν την οικονομική δυνατότητα να ακολουθήσουν στρατιωτικές αποστολές με βάση τους μειωμένους πόρους τους· πολλοί ήταν που προσπάθησαν να αποφύγουν τις στρατιωτικές τους υποχρεώσεις.

Οι πιο σοβαρές εκδηλώσεις αντιδράσεων δυσαρέσκειας μεταξύ των επαρχιακών *σαχηδών* (*sipahis*) εμφανίστηκαν από το τελευταίο τέταρτο του δέκατου πέμπτου αιώνα έως τη δεκαετία του 1560, με την άμεση εμπλοκή τους στις πολιτικές κρίσεις που προκλήθηκαν από τους πολέμους ανάμεσα στους ανταγωνιστές στη διεκδίκηση του θρόνου πρίγκιπες: μεταξύ του Σελίμ Α΄ και του Αχμέτ (και του γιου του, Μουράτ, 1507-12), και μεταξύ του Βαγιαζίτ και του Σελίμ Β΄ (1559-62). Ο πρώτος πόλεμος συνέπεσε με την πλέον βίαιη φάση της οθωμανικής-σαφαβιδικής αντιπαλότητας και το απότοκό της, τις εξεγέρσεις των Κιζίλμπάσηδων (*kizilbas*), οι οποίες διήρκεσαν μέχρι το 1528 και προκάλεσαν χάος στην Ανατολία. Κάποιο ποσοστό της τάξης των *σαχηδών* (*sipahis*) σαφώς και συμμετείχε ενεργά σε αυτές τις εξεγέρσεις, είτε από θρησκευτικά-πνευματικά κίνητρα λόγω της συμπάθειας που έτρεφαν για την υπόθεση των Σαφαβιδών είτε επειδή χειροτέρευσε η οικονομική τους κατάσταση και υποβαθμίστηκε το στρατιωτικό/πολιτικό τους στάτους. Επιπλέον, από το 1530 και μετά, η αυτοκρατορική διοίκηση σταδιακά αύξησε τον αριθμό των στρατιωτών με πυροβόλα όπλα, γεγονός που συνολικά υποβάθμισε περαιτέρω τον ρόλο του ιππικού των *σαχηδών*. Ως εκ τούτου, κατά τη διάρκεια της αντιπαράθεσης Βαγιαζίτ-Σελίμ στη δεκαετία του 1550 υπήρχε ένας σημαντικός αριθμός δυσαρεστημένων *σαχηδών* στην ύπαιθρο, οι οποίοι ήλπιζαν να αποκαταστήσουν τα τιμάρια τους ή να βελτιώσουν την κατάστασή τους και στους οποίους οι διεκδικητές του θρόνου πρίγκιπες απευθύνονταν για υποστήριξη.

Όπως υποστήριξε πρώτος ο Ακντά (Akdağ), οι εξεγέρσεις των τζελαλήδων (*celâli*) στα τέλη του δέκατου έκτου και στις αρχές του δέκατου έβδομου αιώνα ήταν άρρηκτα συνδεδεμένες με τη γενική οικονομική κρίση και τον μετασχηματισμό των θεσμών των δούλων της Πύλης (*kapikulu*) και των *σαχηδών* (*sipahi*). Κατά τη δεκαετία του 1590 πλέον, όχι μόνο οι *σαχηδες* (*sipahis*) στην Ανατολία αλλά και οι δούλοι της Πύλης (*kapikulus*) παντού συμμετείχαν σε παράνομες δραστηριότητες και εκδήλωναν βίαιες αντιδράσεις. Η ολοένα και πιο απείθαρχη συμπεριφορά και αχαλίγνωτη επιθυμία των ίδιων στρατιωτών να συγκεντρώσουν όσο το δυνατόν περισσότερα πολεμικά λάφυρα και λεία κατά τη διάρκεια των εκστρατειών και των τακτικών συνοριακών επιδρομών συνάδει με αυτή την κατάσταση.

Καταπίεση και δημογραφικοί-οικονομικοί παράγοντες

Οι απλοί υπήκοοι της αυτοκρατορίας (*reaya*, οι ραγιάδες), ιδιαίτερα οι αγρότες, ήταν τα κυριότερα θύματα της κακοδιοίκησης, της οικονομικής κρίσης, της υπερφορολόγησης και των εκβιασμών από τους φορείς της αυτοκρατορικής διοίκησης, κυρίως τους δούλους (*kul*) και τους σπαχίδες (*sipahis*). Διάφοροι οικονομικοί και δημογραφικοί παράγοντες συνέβαλαν, επίσης, σε μεγάλο βαθμό στην επιδείνωση των συνθηκών ζωής των αγροτών. Τα φορολογικά μητρώα/κτηματολόγια (*tahrir*), που περιλάμβαναν το σύνολο της αυτοκρατορίας, δείχνουν μια σχεδόν γραμμική τάση αύξησης του φορολογούμενου πληθυσμού και της αγροτικής οικονομίας του δέκατου έκτου αιώνα. Ο ρυθμός αύξησης του πληθυσμού διέφερε από περιοχή σε περιοχή, αλλά συχνά ξεπερνούσε το εκατό τοις εκατό. Τόσο οι αγροτικοί όσο και οι αστικοί οικισμοί αυξήθηκαν, το ίδιο και η αγροτική παραγωγή. Οι καλλιεργήσιμες εκτάσεις επεκτάθηκαν στο μέγιστο δυνατό βαθμό, ιδιαίτερα σε περιοχές με εύφορο έδαφος· νέα χωριά εμφανίστηκαν, ενώ μερικά ταχύτατα εξελίχθηκαν σε πόλεις. Επιπλέον, υπήρξε μια σαφής τάση για περισσότερο καθιστική ζωή μεταξύ των ημινομαδικών πληθυσμών σε περιοχές όπως το Γιοζγκάτ (Bozok) και η Καισάρεια (Kayseri).

Ωστόσο, η οικονομική και δημογραφική μεγέθυνση έφερε τα δικά της προβλήματα. Ο διαδοχικός κατακερματισμός των αγροκτημάτων (*ciftlik*, τα τσιφλίκια) είχε ως αποτέλεσμα έναν «πλεονάζοντα» πληθυσμό με ελάχιστα ή και καθόλου διαθέσιμα αγροτεμάχια προς καλλιέργεια. Μέχρι το 1570 ο αριθμός των ακτημόνων αγροτών είχε ήδη ξεπεράσει σε αριθμό τα νοικοκυριά που εξακολουθούσαν να κατέχουν κάποια έκταση γης, όσο μικρή σε μέγεθος κι αν ήταν. Μια άλλη κρίσιμη και συναφής εξέλιξη ήταν η απότομη αύξηση του αριθμού των ανύπαντρων ενήλικων ανδρών. Αν και το ακαθάριστο αγροτικό προϊόν αυξήθηκε παράλληλα με την επέκταση της γεωργικής γης, τελικά αυτή ήταν περιορισμένη, με αποτέλεσμα η αύξηση του πληθυσμού να ξεπεράσει κατά πολύ την αύξηση της καλλιεργήσιμης γης. Δύο σημαντικά προβλήματα προέκυψαν: η δημογραφική πίεση, ιδιαίτερα σε πυκνοκατοικημένες περιοχές με εύφορη γη στην Ανατολία, και η μείωση της κατά κεφαλήν (*per capita*) παραγωγής, που προκάλεσαν μια

σοβαρή κρίση στα μέσα επιβίωσης κατά το τρίτο τέταρτο του δέκατου έκτου αιώνα. Αυτοί οι παράγοντες συνδυάστηκαν και εξώθησαν ένα μεγάλο ποσοστό των πιο δυναμικών αγροτικών ομάδων να εγκαταλείψουν τα χωριά τους, να μεταναστεύσουν και να αναζητήσουν τα προς το ζην αλλαχού.

Εντούτοις, σημάδια δημογραφικής πίεσης και κρίσης στα μέσα επιβίωσης ήταν εμφανή σε όλες τις αγροτικές περιοχές της αυτοκρατορίας. Το κρίσιμο ερώτημα είναι γιατί τα κινήματα των τζελαλήδων (*celâli*) με αυτή τη μορφή, με μακροχρόνιες και κατά κύματα μεγάλες εξεγέρσεις ευμεγεθών στρατευμάτων, έλαβαν χώρα μόνο στην Ανατολία και τη βόρεια Συρία, και όχι σε άλλα μέρη. Οι βαλκανικές επαρχίες μαστίζονταν από ληστείες που δεν παίρνανε μεγάλη έκταση και επιθέσεις στις μεγάλες οδούς. Στις αραβικές επαρχίες, συμπεριλαμβανομένης της Βόρειας Αφρικής, οι ληστείες μεταξύ φυλών χρόνιζαν και υπήρχαν συχνές τοπικές επαναστάσεις με τα δικά τους χαρακτηριστικά. Παρ' όλα αυτά, ούτε τα Βαλκάνια ούτε οι αραβικές επαρχίες γνώρισαν ένα φαινόμενο παρόμοιο με τους τζελαλήδες (*celâlis*).

Μια πιθανή απάντηση σ' αυτό το ερώτημα βρίσκεται σε τρία θεμελιώδη, σχεδόν δομικά χαρακτηριστικά της υπό οθωμανική κυριαρχία Ανατολίας. Πρώτον, στην ύπαρξη ενός μεγάλου, ανεξέλεγκτου τουρκικού/τουρκμενικού πληθυσμού, ιδιαίτερα στις επαρχίες Καραμάν (Karaman), Μερσίνη (İz-il) και Ντουλκαντίρ (Zulkardiye), όπως και στις δυτικές περιοχές του Ταύρου (Taurus) στο γεωγραφικό διαμέρισμα της Ανατολίας (Anadolu), των οποίων τα κοινωνικοπολιτικά χαρακτηριστικά διαμορφώθηκαν από την έντονη αντιπαράθεση του τρόπου ζωής των δυναμικών, μετακινούμενων, ημινομαδικών φυλών και των συγκεντρωτικών πολιτικών του κράτους. Αντίστοιχα, στη νοτιοανατολική Ανατολία και τη βόρεια Συρία, το κύριο πρόβλημα για την κεντρική διοίκηση ήταν οι κουρδικές και αραβικές φυλές που επιδίδονταν συχνά σε ληστείες στις μεγάλες οδούς, σε επιδρομές και καταστροφές. Δεύτερον, σε μια «κουλτούρα λαϊκής δυσaréσκειας», η οποία σχετίζεται με τη μεσσιανική ιδεολογία και μια παράδοση ακραίου αυτοθυσιαστικού ζήλου, που είχε εκδηλωθεί από τις εξεγέρσεις των δερβισηδών Μπαμπάι του 1240 μέχρι στη λαϊκή-μεσσιανική εξέγερση του σείχη Μπεντρεντίν στη δεκαετία του 1410, έως και στις απαρχές της εποχής των Κιζιλμπάσηδων (Kizilbas) του δέκατου έκτου αιώνα. Αυτή η κουλτούρα

έπαιξε τον ενισχυτικό της ρόλο ώστε να τροφοδοτείται η αντίσταση απέναντι στο συγκεντρωτικό κράτος. Τρίτον, στη μία και μοναδική πηγή χρόνιας κοινωνικοπολιτικής αστάθειας που δημιουργούταν από την πρακτική των «πριγκίπων-κυβερνητών», η οποία ίσχυε μόνο στις επαρχίες της Ανατολίας, και από το ανταγωνιστικό οθωμανικό σύστημα διαδοχής για τον θρόνο. Χρονολογούμενες ήδη από τη μακρά περίοδο των εμφύλιων συγκρούσεων μετά την ήττα του Βαγιαζίτ Α΄ στην Άγκυρα το 1402, οι προσπάθειες που κατέβαλλαν κατά περιόδους οι αντίπαλοι πρίγκιπες, προκειμένου να κερδίσουν την υποστήριξη των ευγενών και του απλού πληθυσμού στις περιόχες τους ο καθένας, κατέστρεψαν την επισφαλή κοινωνική ισορροπία, υπονόμισαν τα όρια μεταξύ των τάξεων και επιδείνωσαν περαιτέρω τη λαϊκή δυσανεμία. Οι αντιστάσεις στις συγκεντρωτικές αυτοκρατορικές πολιτικές μεταξύ των κατεχοχών μετακινούμενων και οικονομικά υποβαθμισμένων τμημάτων των υπηκόων (*reaya*), που αποτελούνταν από αγρότες καθώς και ημινομαδικά τουρκμενικά και κουρδικά στοιχεία, αυξήθηκαν κατά τους δυναστικούς αγώνες του 1507-12 και ιδιαίτερα κατά την περίοδο 1559-62. Κατά την τελευταία αυτή περίοδο τέτοιου είδους άνδρες στρατολογήθηκαν μαζί ως στρατιώτες από τα αντιμαχόμενα στρατόπεδα και τους προσφέρθηκαν είτε τιμάρια ως σπαχήδες (*sipahi*) είτε το στάτους του δούλου της Πύλης (*kapikulu*). Όντας ο βασικός πυλώνας των αντίπαλων πριγκιπικών στρατών, πολιτικοποιήθηκαν περαιτέρω. Στο πλαίσιο αυτό, ο Αριτζανλί (Aricanlı) και ο Καφαντάρ (Kafadar) υποστηρίζουν ότι οι γιοι του Σουλεϊμάν ίσως πρέπει να θεωρηθούν «οι πρώτοι τζελαλήδες (*celâli*) ηγέτες».

Από μια άλλη οπτική γωνία, ο Γιουνούς Κοτς (Yunus Koc) τονίζει τη φθίνουσα ικανότητα του κράτους να ενσωματώσει τα κατεχοχών κινητικά, δυναμικά στοιχεία των κατώτερων κλιμακίων της κοινωνίας με το να τους προσφέρει ευκαιρίες για ανέλιξη και αλλαγή του κοινωνικού τους επιπέδου. Αυτό έπαιξε ιδιαίτερο ρόλο στην Ανατολία, όπου ο διαρκώς αυξανόμενος αριθμός νεαρών αγροτών, που κατέκλυζαν τους ξενώνες των μεντρεσέδων (*medrese*, το ιεροδιδασκαλείο) ως φοιτητές, αποφοιτούσαν χωρίς να υπάρχει κάποια προοπτική απασχόλησης στα οθωμανικά θρησκευτικά και γραφειοκρατικά ιδρύματα και κατέληγαν άσημοι να παρασιτοζωούν περιπλανώμενοι στις γειτονιές τους. Αυτό σύντομα πήρε την ακόμα χειρότερη μορφή της συστηματικής ληστείας, με συμμορίες φοιτητών (*suhte*)

να δρύνει τόσο σε αγροτικές όσο και σε αστικές περιοχές μέχρι τις αρχές του δέκατου έβδομου αιώνα. Επιπροσθέτως, εκείνοι οι άτακτοι στρατιώτες (*levend*) μισθοφόροι που στρατολογήθηκαν από του αντίπαλους πρίγκιπες στη δεκαετία του 1550 και στη συνέχεια δεν κατάφεραν να αποκτήσουν τιμάρια ή το στάτους του δούλου της Πύλης (*kapikulu*) δημιούργησαν συμμορίες ληστών, που συχνά ήταν εξοπλισμένες με πυροβόλα όπλα. Στις αρχές της βασιλείας του Σελίμ Β΄ (1566-74), υπήρχε ήδη ένας ευμεγέθης, επικίνδυνα δραστήριος, αγροτικός πληθυσμός στην ύπαιθρο της Ανατολίας, που συμμετείχε ενεργά σε χαμηλού επιπέδου μεν, συστηματική δε ληστρική δραστηριότητα.

Η έκρηξη περί τα 1580-1600

Ο αριθμός των στρατιωτών-ληστών με πυροβόλα όπλα αυξήθηκε στη διάρκεια των δεκαετιών 1580 και 1590, καθώς οι κυβερνήτες των επαρχιών συγκροτούσαν τη δική τους ακολουθία, μισθώνοντας αυτούς τους ίδιους ανθρώπους, τους ξεριζωμένους αγρότες, ως μισθοφόρους σεκμπάν (*sekban*) και σαρικά (*sarica*). Οι πηγές της εποχής αναφέρουν ότι η τάση αυτή ενισχύθηκε στη συνέχεια, παρακινώντας όλο και περισσότερους αγρότες να εγκαταλείψουν τα σπίτια τους, για να ενταχθούν σε τέτοιου είδους ακολουθίες. Αυτός ο καταστροφικός συνδυασμός -επαρχιακών εκπροσώπων του σουλτάνου και των ακολουθιών τους που αποτελούνταν από σεκμπάν (*sekban*)– αύξησε την έμπρακτη καταπίεση που ασκούταν κυρίως πάνω στους εναπομείναντες φορολογούμενους χωρικούς. Ο Ακντά (Akdağ) υπολογίζει ότι κατά τη δεκαετία του 1590 υπήρχαν μερικές εκατοντάδες χιλιάδες άτακτοι (*levendat*) και σεκμπάν (*sekban*) που δρούσαν σε συμμορίες τζελαλίδων (*celâli*), είτε ανεξάρτητα είτε στο πλαίσιο των ακολουθιών των επαρχιακών διοικητών.

Η γενική κατάσταση των ίδιων των διοικητών των επαρχιών χειροτέρευσε, επίσης, με γοργούς ρυθμούς, λόγω του υψηλού κόστους απόκτησης και διατήρησης του αξιώματός τους. Η δυσaréσκεια των ολοένα και περισσότερο περιθωριοποιημένων μελών της αυτοκρατορικής διοίκησης (*askeri*, ασκέρι) οδήγησε σε επαναστατικές ενέργειες στην πρωτεύουσα και αυξανόμενη ανομία στις επαρχίες. Ειδικά σουλτανικά διατάγματα (που

ονομάζονται από τους ιστορικούς με τον όρο ανταλετναμέ (*adaletnames*), «διατάγματα δικαιοσύνης») υπενθύμιζαν στους κυβερνήτες το πρωταρχικό τους καθήκον να εποπτεύουν την εφαρμογή του νόμου και να αποφεύγουν παράνομες πράξεις κάθε είδους. Ωστόσο, στην πράξη η κατάρρευση του κύρους της εξουσίας ήταν ένα πολύ πιο περίπλοκο φαινόμενο, το οποίο έθιγε οριζόντια όλους τους τομείς της κοινωνίας, από το παλάτι, μέσα από όλα τα επίπεδα διοικητικών αξιωματούχων, μέχρι τους ραγιάδικης (*reaya*) προέλευσης σεκμπάν (*sekban*).

Οι μακροχρόνιοι πόλεμοι του τέλους του δέκατου έκτου αιώνα είχαν φορτώσει επιπλέον βάρη στους κατοίκους και την οικονομία της επαρχίας. Αυτός μάλιστα του 1578-90 εναντίον του Ιράν αποδείχθηκε ιδιαίτερα επιβαρυντικός από την άποψη των πολεμικών υποχρεώσεων τόσο για τους αγρότες όσο και για τους νομάδες, με επιπρόσθετους φόρους, καταναγκαστικά έργα και ζώα να παρέχονται σε μεγάλα στρατεύματα τόσο στη φάση που εκστράτευαν όσο και όταν στρατοπέδευαν τον χειμώνα. Η αφαίμαξη συνεχίστηκε για τον ουγγρικό πόλεμο του 1593-1606 και, στις αρχές της δεκαετίας του 1600, για τις «εκστρατείες εναντίον των τζελαλήδων (*celâhî*)» κατά των ανταρτών στην Ανατολία. Οι αυτοκρατορικές οικονομικές υπηρεσίες προσπάθησαν να αντιμετωπίσουν την έλλειψη μετρητών όχι μόνο με την υποβάθμιση της αξίας του νομίσματος, αλλά και με την καθιέρωση ως τακτικών κάποιων έκτακτων εισφορών, όπως ο φόρος ιδιοκτησίας (*avariz*) και ο έκτακτος φόρος (*tekalif*), και αυξάνοντας στο πολλαπλάσιο τον συντελεστή αυτών των φόρων και των υπηρεσιών σε είδος, καθώς και του κεφαλικού φόρου (*cizye*) που καταβαλλόταν από μη Μουσουλμάνους υπηκόους. Αντιδρώντας, οι φορολογούμενοι υπήκοοι (*reaya*) άρχισαν να προβάλλουν αντίσταση σε αυτές τις απαιτήσεις, με το να εξοπλίζονται ενάντια στους φοροεισπράκτορες των επαρχιακών διοικητών και των άλλων αξιωματούχων. Στο μεταξύ, όλο και περισσότεροι δούλοι της Πύλης (*kapikulu*) στην Ιστανμπούλ καθώς και σπαχήδες (*sipahis*) της επαρχίας άρχισαν να αποφεύγουν να παίρνουν μέρος στις εκστρατείες. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα την σε επικίνδυνο βαθμό στρατιωτικοποίηση της υπαίθρου, με τη συμμετοχή ιδιαίτερα δραστήριων και δυσαρεστημένων στοιχείων από όλα τα κοινωνικά επίπεδα. Επιπλέον, ο Σαμ Γουάιτ (Sam White) μας επισημαίνει να προσέξουμε τις εξαιρετικά μεγάλες διακυμάνσεις των κλιματικών συνθηκών, που συνέπεσαν με αυτές τις εξελίξεις, ως σημαντική «εξωτερική

κή πίεση» για την αγροτιά. Όπως θεωρεί, τα χρόνια της ξηρασίας και της πείνας έπαιξαν έναν κρίσιμο ρόλο στην άνοδο της βίας και της ληστείας κατά την τελευταία δεκαετία του αιώνα.

Οι Άντις και Άντις (Andiç και Andić) βλέπουν αυτήν την εξέλιξη ως συνέπεια ενός συστήματος «ληστρικής οικονομίας», που αποσκοπούσε στη μεγιστοποίηση των εσόδων για το αυτοκρατορικό ταμείο και την ιδιωτική περιουσία των ευγενών, δημιουργώντας άκρως πολιτικοποιημένα δίκτυα γνωριμιών, τα οποία αξιοποιούσαν με ανεξέλεγκτο τρόπο τις ευκαιρίες που τους παρείχε αφειδώς το αυτοκρατορικό σύστημα. Το αποτέλεσμα για ένα ορισμένο ποσοστό κυβερνητικών παραγόντων -δηλαδή της τάξης της αυτοκρατορικής διοίκησης (*askeri*)- ήταν το να αποκλειστεί από τον μηχανισμό αναδιανομής προνομίων ή πολιτικών ευνοιών, ενώ για τους φορολογούμενους υπηκόους το να αποκοπούν από το αυτοκρατορικό σύστημα κοινωνικής πρόνοιας και ευημερίας, ωθώντας τους τελικά όλους τους στο περιθώριο του νόμου. Ο Κουκ (Cook) εξηγεί λεπτομερέστερα το πρόβλημα που υπήρχε στους εκπροσώπους της διοίκησης, υπογραμμίζοντας την πανομοιότυπη θεσμική ελαστικότητα της άρχουσας οθωμανικής ελίτ που άφηνε στους φορείς της σημαντικό περιθώριο ελιγμών, προκειμένου να διατηρηθούν στη ζώνη μεταξύ της εξουσίας του σουλτάνου και των υπηκόων του, χωρίς κανένα ιδιαίτερα μεγάλο ενδιαφέρον για τη διατήρηση της επικρατούσας κοινωνικής δομής είτε στην οθωμανική Ανατολία είτε αλλού. Θεωρητικά λειτούργησαν ως όργανο του οθωμανικού «συγκεντρωτισμού», αλλά στην πράξη έδρασαν εντελώς ανεξάρτητα, έχοντας στη διάθεσή τους τα μέσα (στρατιωτικά και οικονομικά) να αναπαράγουν τον εαυτό τους. Το έκαναν αυτό όχι απαραίτητα διατηρώντας βασικούς θεσμούς όπως το τιμαριωτικό σύστημα (*timar*), αλλά περισσότερο προσαρμοζόμενοι στις μεταβαλλόμενες συνθήκες με πραγματιστικό πνεύμα και συχνά με υψηλό κόστος ακόμη και για τους ίδιους. Εδώ πρέπει να σημειώσουμε ότι τα χαμηλότερης βαθμίδας μέλη της άρχουσας οθωμανικής ελίτ, όπως οι τιμαριώτες και οι στρατιώτες δούλοι της Πύλης (*kapikulu*), δεν ανήκαν στις αναδύμενες ελίτ ή στην «υπο-κρατική δομή» της αυτοκρατορίας, με βάση τον ορισμό των Άντις και Άντις (Andiç και Andić). Αντίθετα, μαζί με τους απλούς υπηκόους (*reaya*) ήταν απ' την πλευρά των χαμένων της σταδιακής θεσμικής διάλυσης και του βαθύτερου μετασχηματισμού της αυτοκρατορίας που ξεκίνησε στα τέλη του δέκατου έκτου αιώνα.

ΤΖΕΛΑΛΗΔΕΣ: ΛΗΣΤΕΙΑ ΚΑΙ ΕΞΕΓΕΡΣΕΙΣ

Οι πηγές της εποχής επισημαίνουν όλες εξίσου τον κρίσιμο αντίκτυπο της συγγρικής εκστρατείας του 1596 για την κλιμάκωση της βίας και της καταστροφής στην οθωμανική ύπαιθρο. Αν και νικητής στο Κερεστές (Haçona), ο οθωμανικός στρατός δεινοπάθησε στο πεδίο της μάχης και έχασε σημαντικό αριθμό ανδρών. Πολλοί άλλοι τράπηκαν σε φυγή και εξαναρίστηκαν, αφήνοντας τον σουλτάνο και τους έχοντες το γενικό πρόσταγμα βεζίρηδες σε κατάσταση σοκ. Ένα απολογιστικό ονομαστικό προσκλητήριο αποκάλυψε ότι χιλιάδες γενίτσαροι είχαν λιποτακτήσει και, σύμφωνα με τις πηγές της εποχής, περίπου 30.000 σπαχήδες (*sipahis*) επαρχιακοί ιππείς είχαν αποφύγει εντελώς να πάρουν μέρος στην εκστρατεία, ενώ άλλοι είχαν στείλει αντικαταστάτες τους. Η τιμωρία ήταν βαριά: τόσο οι λιποτάκτες όσο και οι φυγόστρατοι θα διώκονταν μέχρι να συλληφθούν και όλοι οι βαθμοί τους, τα φέουδα και οι πηγές των εσόδων τους θα ανακαλούνταν. Χιλιάδες γενίτσαροι και σπαχήδες (*sipahis*) λέγεται ότι κατέφυγαν στην «άλλη πλευρά» (*öte yaka*) – δηλαδή στην Ανατολία. Οι περισσότεροι ενεπλάκησαν σε μεγάλης κλίμακας ληστείες, συχνά συγκροτώντας τις δικές τους συμμορίες από ατάκτους (*levends*) και σέκμπαν (*sekban*) που είχαν ήδη ενεργό δράση στην επαρχία. Αυτό, τελικά, έπεισε την αυτοκρατορική διοίκηση για τη σοβαρότητα των κινήματων των τζελαλήδων στην Ανατολία.

Το 1598, δύο χρόνια μετά την εκστρατεία στο Κερεστές (Haçona), και ταυτόχρονα με έναν μεγάλο σεισμό στην Ανατολία, εκδηλώθηκε η πρώτη μεγάλη εξέγερση των τζελαλήδων (*celâli*), η οποία αποτέλεσε το ιστορικό προηγούμενο για όσες θα ακολουθούσαν κατά τον δέκατο έβδομο αιώνα. Οι πηγές της εποχής αναφέρουν για πρώτη φορά έναν «επαναστάτη» πασά, τον Χουσεΐν Πασά (Hüsein Paşa), τον κυβερνήτη του Καραμάν (Karaman), που σε συνεργασία με τον Καραγιαζίτζι Αμπντουλχαλίμ (Karayazıcı Abdülhalim), πρόην αρχηγό της αστυνομίας και επικεφαλής της μεραρχίας των σέκμπαν (*sekban*) στην επαρχία της Σεβάστειας (Sivas), επαναστάτησε εκείνη τη χρονιά έχοντας στη διάθεσή του τοπικά δύναμη περίπου 20.000 ανδρών και αυτοανακηρύχτηκε ηγεμόνας της περιοχής της Ούρφα

(Urfa). Ο στρατός του Καραγιαζιτζί νίκησε τις οθωμανικές δυνάμεις που εστάλησαν εναντίον του και λυμαινόταν την ύπαιθρο της βορειοκεντρικής Ανατολίας για τέσσερα χρόνια με τέτοια επιτυχία, που η αυτοκρατορική διοίκηση επιδίωξε να τον εξαγοράσει με το κυβερνείο του Τσόρουμ (Çorum). Όταν πέθανε το 1602, ο Καραγιαζιτζί (Karayazıcı) είχε υπό τη διοίκηση του έναν στρατό 30.000 ανδρών. Παραδόξως οι οθωμανικές δυνάμεις που στάλθηκαν εναντίον του ήταν οι ίδιες αποτελούμενες εν μέρει από πρώην τζελαλήδες (*celâlis*) και ατάκτους (*levends*), και συμπεριφέρονταν, επίσης, σαν τζελαλήδες (*celâlis*) την ύπαιθρο της Ανατολίας, καταστρέφοντας χωριά και προκαλώντας μεγάλη αναστάτωση στους αγρότες. Ο Καραγιαζιτζί (Karayazıcı) είχε παλιότερα παραπονεθεί στην Ιστανμπούλ για την καταπιεστική συμπεριφορά του Οθωμανού διοικητή που θύμιζε τζελαλή (*celâli*), ένα θέμα που έθιξε ξανά ο Νασούχ Πασάς (Nasuh Paşa) το 1603.

Μετά τον θάνατο του Καραγιαζιτζί (Karayazıcı), ο αδελφός του Ντελί Χασάν (Deli Hasan) συνέχισε να λεηλατεί την Ανατολία σε τέτοιον βαθμό που η κυβέρνηση προσπάθησε να τον κατευνάσει παραχωρώντας του το Τέμεσβαρ (Temesvar) στα δυτικά Βαλκάνια. Στη συνέχεια, καθώς μετακινήθηκε με τους άνδρες του στη Ρωμυλία (Roumeli), πολέμησε μαζί με τον οθωμανικό στρατό στην Ουγγαρία. Η πιο σοβαρή εξέγερση με επικεφαλής έναν Οθωμανό πασά ήταν αυτή του Τζανμπουλατόγλου Αλί Πασά (Canbulatoğlu Ali Paşa), κυβερνήτη του Χαλεπίου (Halero). Η εξέγερση του Τζανμπουλατόγλου (Canbulatoğlu) είχε έναν ιδιαίτερα τοπικό χαρακτήρα, που συνδέεται στενά με την κληρονομική ηγεμονία της οικογένειάς του βόρεια του Χαλεπίου (Halero) και τον αγώνα της για περιφερειακή αυτονομία. Ως εκ τούτου ήταν εξαιρετικά σημαντικό για την οθωμανική διοίκηση να τον καταβάλει, με συμβιβασμό και πάλι. Αν και ο Τζανμπουλατόγλου Αλί Πασάς (Canbulatoğlu Ali Paşa) εκτελέστηκε το 1610, αρκετά μέλη της οικογένειάς του εξακολούθησαν να κατέχουν υψηλές θέσεις στην οθωμανική διοίκηση. Ο Καλεντερόγλου (Kalenderoğlu) και άλλοι επαναστατημένοι πασάδες της περιόδου αυτής – στη Σεβάστεια, στην Καισάρεια, στην Αϊντάμπ και το Αϊδίνιο - διοικούσαν στρατούς από 10.000 έως 30.000 άνδρες, κυρίως ατάκτους (*levends*) και σεκμπάν (*sekban*). Οι μεγαλύτεροι στρατοί τζελαλήδων (*celâli*) καθοδηγούνταν από ηγέτες με καταβολές σεκμπάν (*sekban*), με 30.000 και 70.000 άνδρες υπό τις διαταγές τους. Οι περισσότερες από αυτές τις εξεγέρσεις έγιναν ταυτόχρονα σε διάφορα

μέρη της Ανατολίας μεταξύ 1603 και 1608 και οι κυβερνητικές δυνάμεις (οι οποίες αποτελούνταν, επίσης, σε μεγάλο βαθμό από ατάκτους (*levends*) της Ανατολίας) που εστάλησαν εναντίον τους τις κατέστειλαν εύκολα.

Στο απόγειο αυτής της καταστροφής και της αναστάτωσης εκδηλώθηκε η «μεγάλη φυγή» των αγροτών από τη γη τους (*buyuk kaşgun*, 1603-6). Μερικοί προσπάθησαν να υπερασπιστούν τον εαυτό τους χτίζοντας οχυρές πόλεις (*palankas*)· οι περισσότεροι αναζήτησαν καταφύγιο σε ήδη οχυρωμένες τοπικές πόλεις ή κατέφυγαν στην Ιστανμπούλ, στη Ρωμυλία, στη Συρία ή ακόμα και την Κριμαία. Η κυβερνητική αντίδραση, μεταξύ 1606 και 1608, πέτυχε σε μεγάλο βαθμό να ανακτήσει τον έλεγχο· σύμφωνα με πηγές της εποχής, περίπου 80.000 τζελαλήδες (*celâlis*) είχαν σκοτωθεί μέχρι το 1608. Ωστόσο, αυτό ήταν μόνο μία προσωρινή και μερική επιτυχία. Η καταλήστευση των μεγάλων οδικών περασμάτων από συμμορίες τζελαλήδων (*celâli*), σε μικρό ή μεγάλο βαθμό, και η παράνομη δράση των επαρχιακών αξιωματούχων συνεχίστηκε.

Η δεύτερη φάση των εξεγέρσεων των τζελαλήδων (*celâli*) ξέσπασε το 1623, με την εξέγερση του Αμπαζά Μεχμέτ Πασά (Abaza Mehmed Paşa), κυβερνήτη του Ερζερούμ (Erzurum) και πρώην επικεφαλής των οικονομικών υπηρεσιών του Τζανμπουλατόγλου Αλί Πασά (Canbulatoğlu Ali Paşa). Ο δεδηλωμένος στόχος του Μεχμέτ Πασά (Abaza Mehmed Paşa) ήταν η εκδίκαση για την καθαίρεση και τη δολοφονία από γενίτσαρους του Οσμάν Β΄ (1618-22). Με 15.000 δικούς του άντρες, κυρίως σεκιμπάν στρατολογήμενους από ντόπιους Τούρκους, Κούρδους και Τουρκμένιους, καθώς και σπαχήδες (*sipahis*), και με υποστήριξη από πολλούς κυβερνήτες των επαρχιών της Ανατολίας, πολιορκήσε την Αγκυρα με δύναμη 50.000 ανδρών. Του δόθηκε χάρη δύο φορές, το 1624 και το 1628, και, κατ' αναλογία προς την αντιμετώπιση που είχαν οι προηγούμενες εξεγέρσεις των τζελαλήδων, διορίστηκε σε κυβερνεία στα Βαλκάνια, προτού εν τέλει εκτελεστεί το 1634. Η εξέγερση του Αμπαζά Μεχμέτ Πασά (Abaza Mehmed Paşa) ακολουθήθηκε από τοπικές εξεγέρσεις του Τζενέτογλου (Çennetoglu) γύρω από τη Μανίσα (Manisa) (τη δεκαετία του 1620), του Ιλίας Πασά (İlyas Paşa) (κυβερνήτη της Ανατολίας) γύρω από το Μπαλικέσιρ (Balıkesir) μέχρι τη Μανίσα (Manisa) και τη Λέσβο (Midilli), του Τουρκμένιου φύλαρχου Μποϊνουντζέλι Χάτζι Αχμεντόγλου Ομέρ (Boynunceli Hacı Ahmedoglu Ömer) γύρω από την Καισάρεια (Kayseri) (όλα κατά τη δεκα-

ετία του 1630) και των Γκιούρτζου Αμπντουνεμπί (Gürcü Abdünnebi), Καραχαιδαρόγλου (Karahaydaroğlu) και Κατιρτσιόγλου (Katircioğlu) γύρω από την Κιουτάχεια (Kütahya) και την Ισπάρτα (Isparta) (τη δεκαετία του 1640). Μετά από μια σύντομη φάση βίαιης ανταπάντησης του Μουράτ Δ΄ (1623-40) ακολούθησε ακόμα μία περίοδος αναταραχών στην αυτοκρατορική διοίκηση και τις επαρχίες, ενώ το 1651 μια επιπλέον φάση εξέγερσης με ηγέτη της τον Αμπαζά Χασάν Πασά (Abaza Hasan Paşa), πρώην μέλος του αυτοκρατορικού ιππικού, του οποίου η οκταετής εξέγερση αποσταθεροποίησε την ύπαιθρο της Ανατολίας από την Καισάρεια μέχρι το Χαλέπι. Και σε αυτήν την εξέγερση, ο επαναστατημένος πασάς αποσκοπούσε στο να παρέμβει στη φατριαστική πολιτική της Ιστανμπούλ, υποστηρίζοντας τον βεζίρη Ίμπσιρ Μουσταφά Πασά (İbşir Mustafa Paşa), ο οποίος ήταν τουρκμενικής καταγωγής και ανιψιός του Αμπαζά Μεχμέτ Πασά (Abaza Mehmed Paşa). Αυτές οι μεταγενέστερες εξεγέρσεις εν μέρει συνέπεσαν και επιτάθηκαν από τον μακροχρόνιο πόλεμο με τη Βενετία για την Κρήτη από το 1645 έως το 1669.

Οι σεκμπάν (*sekban*) θα έρχονταν και πάλι στο προσκήνιο στην Ανατολία, αυτή τη φορά παρέχοντας το ανθρώπινο δυναμικό που θα τα έβαζε με τους σπαχήδες (*sipahis*) και τους γενίτσαρους. Εξακολούθησαν να έχουν σημαντικό ρόλο και σε άλλες τοπικές επαναστατημένων πασάδων του δέκατου έβδομου αιώνα, και τελικά και κυριότερα κατά τη διάρκεια του ουγγρικού πολέμου, εναντίον των στρατευμάτων του υπό την ηγεσία της Αυστρίας συνασπισμού, του 1683-99, την επαύριο της ήττας των Οθωμανών στη Βιέννη. Η βία ξέσπασε ξανά στην Ανατολία, με τρόπο παρόμοιο με των αρχών του αιώνα. Ο τελευταίος αξιοσημείωτος αρχηγός των τζελαλήδων (*celâli*) ήταν ο Γιεν Οσμάν Μπολουκμπασί (Yeğen Osman Bölükbaşı) (αργότερα Πασάς), ο οποίος μεταξύ των ετών 1685 και 1688 υπήρξε ο ηγέτης χιλιάδων σεκμπάν (*sekban*) και περιφερόμενων ατάκτων (*levends*). Παρόμοια με παλιότερους επαναστατημένους πασάδες, έγινε αρχικά κυβερνήτης της Ρωμυλίας και στη συνέχεια αρχιστράτηγος του οθωμανικού στρατού εναντίον της Αυστρίας· ενώ βρισκόταν στην εξουσία διόρισε άνδρες του ως κυβερνήτες σε επαρχίες της Ανατολίας, αλλά εκτελέστηκε μετά από μια αποτυχημένη προσπάθεια να γίνει μεγάλος βεζίρης. Η αναταραχή βασιλεύσε στην Ανατολία σε όλη τη διάρκεια του αυστριακού πολέμου, οι στρατιωτικές δαπάνες προκάλεσαν μεγάλη οικονομική

κρίση στην Ιστανμπούλ και εξεγέρσεις δούλων (*kul*), ενώ το φορολογικό σύστημα αναθεωρήθηκε για να καλύψει την επείγουσα ανάγκη για μετρητά. Όταν έγινε η συμφωνία ειρήνης στο Κάρλοβιτς το 1699, η γενική εικόνα από το χάος και την αταξία στο εσωτερικό, καθώς και τη βία και την οικονομική κρίση, ήταν εντυπωσιακά παρόμοια με στις συνθήκες του τέλους του δέκατου έκτου αιώνα, και την κατάσταση το 1606, όταν η συνθήκη του Ζισιτβατορόκ (*Zsitvatörök*) ολοκλήρωσε τον προηγούμενο «μακρύ πόλεμο» (1593-1604) στην Ουγγαρία.

ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ: ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ, ΑΠΟΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΚΑΙ ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΠΑΡΧΙΑΚΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

Το θεμελιώδες έργο του Μουσταφά Ακντά (*Mustafa Akdağ*) για τα κινήματα των τζελαλήδων (*celâli*) ολοκληρώθηκε ανάμεσα στη δεκαετία του 1940 και του 1960. Πρόσφατες έρευνες, με πρόσβαση σε μεγαλύτερη ποικιλία πηγών, επιβεβαιώνουν ότι υπήρξαν ένα ιδιαίτερα μακροχρόνιο φαινόμενο, που προκάλεσε πολύ μεγαλύτερες καταστροφές από ό,τι γενικά είχε γίνει γνωστό. Η βία έγινε το βασικό χαρακτηριστικό σε όλα επίπεδα της πολιτικής και της κοινωνίας του δέκατου έβδομου αιώνα τόσο στις επαρχίες όσο και στην Ιστανμπούλ. Επέφερε αλλαγές στην αυτοκρατορική δομή, είτε με τη μορφή διάλυσης και κατάρρευσης (όπως στο τιμαριωτικό (*timar*) και κοινωνικό καθεστώς) είτε ως σταδιακή αλλαγή και μετασχηματισμό (όπως στα δίκτυα των δούλων της Πύλης (*kapikulu*) και των οίκων/της πατρωνίας, καθώς και στην ευρύτερη εφαρμογή της φοροεκμίσθωσης). Επιπροσθέτως, προκάλεσε έναν βαθύ μετασχηματισμό στην οικονομία και την κοινωνία της Ανατολίας.

Ο αριθμός όσων εμπλέκονται στα κινήματα των τζελαλήδων (*celâli*) γενικά είναι άγνωστος, αν και διάσπαρτα στοιχεία από αρχεία και χρονικά υποδηλώνουν ότι κατά την πρώτη δεκαετία του δέκατου έβδομου αιώνα ήταν περίπου 150.000 με 200.000. Η μαζική εγκατάλειψη των αγροτικών οικισμών, ιδιαίτερα κατά τη διάρκεια της «μεγάλης φυγής» του 1603-6, άφησε πίσω

της μισογκρεμισμένα, εντελώς ερημωμένα χωριά και κωμοπόλεις. Όπως ξεκάθαρα μαρτυρούν τα διοικητικά αρχεία της περιόδου, μεγάλες εκτάσεις εύφορης γης που έμειναν ακαλλιέργητες για χρόνια τις αποκτούσε σε αρκετές περιπτώσεις η τοπική αριστοκρατία της αυτοκρατορικής διοίκησης (*askeri*). Ο χρόνιος λιμός που ήταν το συχνό επακόλουθο, σε συνδυασμό με τις προσπάθειες επιβολής όσο το δυνατόν μεγαλύτερης εισπραξής φόρων, ενέτεινε την ερήμωση των χωριών και οδήγησε μεγάλο αριθμό ανθρώπων στην πείνα, στον θάνατο ή τη ληστεία. Η βία στην επαρχία σήμαινε την εξαφάνιση, προσωρινά ή οριστικά, μεγάλου αριθμού αγροτικών οικισμών της Ανατολίας και συνάμα προκάλεσε μεγάλες καταστροφές σε ορισμένες πόλεις, που είχαν γίνει στόχος των τζελαλήδων (*celâlis*).

Η λεκτική δραματοποίηση του φαινομένου των τζελαλήδων (*celâli*) που συναντάμε στην πολιτική συμβουλευτική βιβλιογραφία των αρχών του δέκατου έβδομου αιώνα δεν αποτελεί απλώς μια υπερβολή για λόγους εντυπωσιασμού. Είμαστε πλέον σε θέση να συμβουλευτούμε τις λεπτομέρειες στην αλληλογραφία (*telhis*) μεταξύ μεγάλων βεζίρηδων και σουλτάνων από την αλλαγή του δέκατου έβδομου αιώνα, τα τεφτέρια σημαντικών υποθέσεων (*muhimme*) και τα κατάστιχα νομικών αποφάσεων (*ahkam*) με εξερχόμενα αυτοκρατορικά διατάγματα, συμπεριλαμβανομένων κάποιων που σχετίζονται με δημοσιονομικά προβλήματα, τα μητρώα των δικαστηρίων των καδήδων (*kadi*) και τα ετήσια απολογιστικά βιβλία για τα μεγάλα βακούφια (*enkaf*) ή ευαγή κληροδοτήματα. Επιπλέον, οι αφηγηματικές πηγές έχουν επαναξιολογηθεί και υποβληθεί σε πιο προσεκτικές αναγνώσεις κειμένου και αναζήτησης συμφραζομένων. Όλα αυτά παρέχουν επιπρόσθετα στοιχεία για την έκταση και την πολυπλοκότητα των κινήματων των τζελαλήδων. Η πιο σημαντική από αυτές τις νέες πηγές είναι τα φορολογικά μητρώα του δέκατου έβδομου αιώνα για ιδιοκτησίες (*avariz*) και τον κεφαλικό φόρο (*cizye*), που καθιστούν εφικτή τη σύγκριση με προηγούμενα φορολογικά μητρώα/κτηματολογία (*tahrir*) και μας επιτρέπουν να παρατηρήσουμε τις αλλαγές στον φορολογούμενο πληθυσμό, στους τρόπους δόμησης των οικισμών και στη σύνθεση τόσο της επαρχιακής όσο και της αστικής κοινωνίας της Ανατολίας.

Μεταξύ του 1570 και του 1640, περίοδος που περιλαμβάνει την πιο βίαιη φάση του τρόμου που έσπειραν οι τζελαλήδες (*celâli*) και οι κατεξοχήν μεγάλες εξεγέρσεις, ο αγροτικός φορολογούμενος πληθυσμός στις κεντρι-

κές, στις βορειοκεντρικές και τις ανατολικές επαρχίες της Ανατολίας, όπως το Ικόνιο (Konya), το Γιοζγκάτ (Bozok), η Αμάσεια (Amasya), το Τζανίκ (Canik), η Τοκάτη (Tokat), η Χαρπούτ (Harput) και το Ερζερούμ (Erzurum) κατέφυγαν σε ασφαλέστερες περιοχές είτε ψηλά στα βουνά είτε σε καλύτερα προστατευμένους αστικούς οικισμούς. Ο Ακντά (Akdağ) δίνει παραδείγματα της δραματικής κατάστασης από την περιφέρεια της Άγκυρας, όπου επίσημες εκθέσεις δείχνουν ότι το 1604 στην περιοχή του Μπαζί (Bacı), τριάντα τρία στα τριάντα οκτώ χωριά ερημώθηκαν πλήρως, ενώ σε δύο γεωγραφικά διαμερίσματα της Χάιμανα (Haymana) πάνω από ογδόντα χωριά, που κάποτε αντιστοιχούσαν στα δύο τρίτα του αγροτικού πληθυσμού, δεν είχαν πια ούτε έναν κάτοικο. Ομοίως, στην περιοχή του Αφιόν (Afyon) νοτιοδυτικά της Άγκυρας, οι αξιωματούχοι βρήκαν αγρότες μόνο σε δέκα χωριά. Ο Γκούνχαν Μπορεκτσι (Günhan Börekçi) έχει πρόσφατα αναδείξει την ύπαρξη παρόμοιων αναφορών για περιοχές της δυτικής Ανατολίας. Στην περιφέρεια της Αϊντάμπ (Ayntab), η μετανάστευση στην πόλη από τα αγροτικά της περίχωρα στις αρχές του αιώνα ακολουθήθηκε στη δεκαετία του 1650 από φυγή των αγροτών και εγκατάλειψη των χωριών τους, πιθανότατα λόγω της εξέγερσης του Αμπαζά Χασάν Πασά (Abaza Hasan Paşa). Ο Τσάτιπ Τσελεμπί (Katip Çelebi), που επισκέφτηκε την Ανατολία δώδεκα χρόνια πριν από το 1635, τονίζει ιδιαίτερα το μεγάλο αριθμό των προσφύγων που συρρέουν στις πόλεις, ειδικά στην Ιστανμπούλ. Ο Συμεών της Πολωνίας (Simeon of Poland), που διέσχισε την Ανατολία στον απόηχο της «μεγάλης φυγής», παρατήρησε μια παρόμοια εικόνα, σημειώνοντας ιδιαίτερα ότι η πόλη της δυτικής Ανατολίας Προύσα (Bursa) είχε κατά το ήμισυ καταστραφεί, πυρποληθεί και ερημωθεί απ' τους τζελαλήδες (*celâlis*)· η κατάσταση ήταν παρόμοια στην Καισάρεια (Kayseri) και την Άγκυρα. Ο Έβλια Τσελεμπί (Evliya Çelebi) επιβεβαιώνει παρόμοιες καταστροφές και σε άλλες περιοχές στην Ανατολία στα μέσα του αιώνα. Ακόμη και ο Άγγλος πρέσβης στην Ιστανμπούλ, σχολιάζοντας το 1620, αναφέρει ότι, από τα 553.000 χωριά που υπήρχαν προηγουμένως σε ολόκληρη την αυτοκρατορία (το 1606), μόνο τα 75.000 είχαν απομείνει να κατοικούνται το 1619. Αυτή η δήλωση, που υποτίθεται ότι βασίζεται σε δύο έρευνες, αν και ίσως εξαιρετικά υπερβολική, μεταφέρει μια αίσθηση της αντίληψης της εποχής για τον βαθμό της καταστροφής και της ερήμωσης στην ύπαιθρο της Ανατολίας.

Επιπλέον, τα φορολογικά μητρώα του 1640 δείχνουν μια δραματική μείωση του καταγεγραμμένου πληθυσμού τόσο σε αστικούς όσο και σε αγροτικούς οικισμούς. Στο Γιοζγκάτ (Bozok) και στο Χαρπούτ (Harput) της επαρχίας Ρουμ (Rum), ο αριθμός των φορολογούμενων αγροτών ήταν μόλις το 30 τοις εκατό αυτού που καταγράφηκε στα μητρώα της προ τζελαλήδων εποχής: περίπου το 70 με 80 τοις εκατό του αγροτικού πληθυσμού είχε εξαφανιστεί από αυτά. Στο Μάνιες (Manyas), το φορολογικό μητρώο ιδιοκτησιών (*avariz*) του 1603-4 αναφέρεται στον αποπληθυσμό ορισμένων συνοικιών της πόλης ως αποτέλεσμα των επιθέσεων των «κληστών τζελαλήδων (*celâli*)». Φαίνεται ότι δεν σημειώθηκε σημαντική ανάκαμψη στα ερημωμένα χωριά κατά τον υπόλοιπο αιώνα, παρά τις σποραδικές αναφορές για κάποιους αγρότες που επέστρεφαν στα χωριά τους μετά από δέκα, είκοσι ή και τριάντα χρόνια, συνήθως για να βρουν τα εδάφη τους κατελημμένα είτε από μέλη της αυτοκρατορικής διοίκησης (*askeri*) είτε από αγρότες πρόσφυγες από άλλες περισσότερο πληγείσες περιοχές. Σπάνια παραδείγματα παρόμοιων μητρώων από τα τέλη του δέκατου έβδομου αιώνα υποδηλώνουν ότι η κατάσταση δεν ήταν καλύτερη κατά τη δεκαετία του 1690. Ο πληθυσμός της πόλης Ντενιζλί (Lazikiyye), για παράδειγμα, μειώθηκε ακόμη περισσότερο (κατά 36,22 τοις εκατό) μεταξύ 1678 και 1699.

Η συστηματική σύγκριση των φορολογικών μητρώων για ιδιοκτησίες (*avariz*) και κεφαλικό φόρο (*cizye*) με τα μητρώα/κτηματολόγια ταχρίρ (*tahrir*) δείχνει, επίσης, μια σημαντική αλλαγή στον τρόπο δόμησης των οικισμών. Περίπου το 20 με 40 τοις εκατό των αγροτικών οικισμών (χωριά και καλλιεργούμενα χωράφια, μεζράδες/*mezraas*) που υπήρχαν πριν την περίοδο των τζελαλήδων (*celâli*) είχαν καταστραφεί ολοσχερώς τη δεκαετία του 1640· κάποιοι απ' αυτούς αφανίστηκαν οριστικά. Η πλειονότητα των ερημωμένων οικισμών βρισκόνταν σε ανοιχτές πεδιάδες, όπως ήταν η περίπτωση της Αμάσειας. Αυτό επιβεβαιώνει τα ευρήματα του Χέτεροτ (Hütteroth) για το εσωτερικό οροπέδιο της Ανατολίας, δηλαδή την επαρχία Καραμάν (Karaman): εδώ το ποσοστό εγκατάλειψης στα ορεινά χωριά ήταν 30 με 50 τοις εκατό, ενώ στις ανοιχτές πεδιάδες έφτανε περίπου το 90 τοις εκατό. Πιο προσεκτική εξέταση των οικισμών στην περιοχή της Αμάσειας αποκαλύπτει ότι στα εγκαταλεημένα χωριά περιλαμβάνονταν σχεδόν όλοι οι νεοϊδρυθέντες, μικρότερου μεγέθους οικισμοί του δέκατου έκτου αιώνα. Ομοίως, χωριά που ιδρύθηκαν με τη σταδιακή εγκατάσταση ημινομαδικών ομάδων είχαν, επί-

σης, εξαφανιστεί. Αυτό μπορεί βάσιμα να θεωρηθεί ως ένδειξη ενός νέου νομαδισμού. Μπορούμε να εικάσουμε ότι ένα τέτοιο φαινόμενο θα συνέβαινε ιδιαίτερα στην «γκρίζα ζώνη», δηλαδή στη μεταβατική περιοχή μεταξύ Ρουμ (Rum, Ανατολία) και Σαμ (Şam, Συρία), την περιοχή που περιλαμβάνει τις περιοχές, της Μερσίνης (İz-il) του Μαράς (Maraş) και του Χαλεπίου (Aleppo). Αυτές κατοικούνταν σε μεγάλο βαθμό από ημινομαδικές τουρκικές, κουρδικές και αραβικές φυλές: εδώ οι καταυλισμοί τύπου μεζράδες (*mezraa*) αποτελούνταν από μεγαλύτερη αναλογία εγκαταστάσεων σε σύγκριση με άλλα μέρη της Ανατολίας. Οι πηγές αναφέρουν, επίσης, από το τη δεκαετία του 1610 και μετά ένα μαζικό κίνημα βορειοδυτικά, μια «νομαδική εισβολή», των τουρκμενικών φυλών Μπόζουλου (Boz-Ulus), Χάλεπ (Halap) και Γένιλ (Yeni-il) από τη συγκεκριμένη περιοχή στην κεντρική και τη δυτική Ανατολία, έως και στις ακτές του Αιγαίου. Ταυτόχρονα, εμφανίστηκαν μερικά καινούργια χωριά σε διάφορες τοποθεσίες, συμπεριλαμβανομένων των ψηλότερων οροπεδίων. Αυτό δείχνει μια από τις πιο δραστικές ρήξεις στην ιστορική γεωγραφία της Ανατολίας: μια μεγάλη μετατόπιση του τρόπου δόμησης των οικισμών από τις ανοιχτές πεδιάδες στα βουνά. Σύμφωνα με τον Hütteroth, αυτή η περίοδος διήρκεσε για περισσότερα από διακόσια χρόνια, έως ότου άρχισε η αντιστροφή της κατάστασης τον δέκατο ένατο αιώνα. Με τη ληστεία να μαίνεται αδιάκοπα και τη βαριά εκμετάλλευση από τους φοροεισπράκτορες, η ασφάλεια έγινε ο κύριος καθοριστικός παράγοντας του τρόπου δόμησης των οικισμών. Οι πεδιάδες αφέθηκαν όλο και περισσότερο είτε στους φτωχότερους αγρότες είτε στους καινούργιους τσιφλικάδες (*çiftlik*) της αυτοκρατορικής διοίκησης, που σχημάτισαν τον πυρήνα μιας αναδυόμενης αριστοκρατίας γαιοκτημόνων σε όλη την Ανατολία.

Κάποιοι πρόσθετοι παράγοντες ενισχύουν την εικόνα της ριζικής αλλαγής. Με μεγάλες εκτάσεις καλλιεργήσιμης γης να έχουν καταστραφεί ή να έχουν μείνει ακαλλιεργήτες και με δραστικά μειωμένο αριθμό αγροτών να έχει παραμείνει στα χωριά, εκδηλώθηκε μια σταδιακή επέκταση της εκτροφής ζώων και μια στροφή προς μια πιο κτηνοτροφική οικονομία. Οι χρονιές του λιμού, που ήταν συχνές, πήγαιναν χέρι-χέρι με τις ασθένειες και τον λοιμό. Σεισμοί (ειδικά εκείνοι του 1598 και του 1668) και άλλες φυσικές καταστροφές και ακραίες κλιματικές διακυμάνσεις επιδείνωσαν το πρόβλημα. Παρότι δε γνωρίζουμε συγκεκριμένες λεπτομέρειες, είναι σαφές ότι τέτοιες καταστροφικές συνθήκες πρέπει να επηρέασαν την αναλογία γεννήσεων-θα-

νάτων εις βάρους των πρώτων. Αυτό που τα φορολογικά μητρώα ιδιοκτησίας (*avariz*) της δεκαετίας του 1640 δείχνουν ως δραστική μείωση της τάξης του 70 με 80 τοις εκατό στον καταγεγραμμένο φορολογούμενος πληθυσμό είναι πιθανό σε κάποιο βαθμό να οφείλεται και σε αυτήν τη δημογραφική κρίση ή Μαλθουσιανό ψαλίδι.

Από την άλλη πλευρά, ενδέχεται να υπήρχαν εξίσου πολλοί ξεριζωμένοι αγρότες σε κίνηση στην ύπαιθρο με όσους καταγράφηκαν και στα χωριά που απομείναν, ακόμη και στα μέσα του δέκατου έβδομου αιώνα. Τα μητρώα της δεκαετίας του 1640 υποδηλώνουν ότι ένα σημαντικό ποσοστό του πληθυσμού είτε ακόμα κρυβόταν για να αποφύγει την καταγραφή του στους φορολογικούς καταλόγους είτε το είχε ρίξει στις ληστείες· επιπλέον, δεκάδες χιλιάδες σεκμπάν (*sekban*) είτε απασχολούνταν στις συνεχώς διευρυνόμενες ακολουθίες των επαρχιακών διοικητών είτε περιπλανιόνταν άνεργοι ως τζε-λαλήδες (*celâli*). Σε κάθε περίπτωση, απλώς δεν έτυχε να καταγραφούν στα φορολογικά μητρώα ιδιοκτησίας ή κεφαλικού φόρου (*avariz/cizye*). Ακόμη, οι ίδιες πηγές αποκαλύπτουν ένα σημαντικό ποσοστό εσωτερικής μετανάστευσης. Στην πραγματικότητα, το οθωμανικό αυτοκρατορικό ταμείο έχασε σημαντικά φορολογικά έσοδα, απλώς και μόνο από την αποσάθρωση της αυτοκρατορικής φορολογικής βάσης μέσω της «απώλειας» των φορολογουμένων, καθώς και μέσω της καταστροφής της αγροτικής υποδομής και οικονομίας. Αυτό αντικατοπτρίζεται στην περίπτωση των μεγάλων αυτοκρατοριών βακουφιών (*enkaf*), των οποίων οι πηγές του αγροτικού εισοδήματος δεινοπάθησαν από αυτές τις εξελίξεις. Η αδυναμία είσπραξης των εσόδων του χωριού έγκαιρα ή πλήρως, πολλές φορές ανάγκαζε αυτά τα ιδρύματα να διακόψουν τα συστήτά τους.

Αναπόφευκτα, ο συνδυασμός της διασποράς του πληθυσμού, της φοροδιαφυγής και της αποσάθρωσης της φορολογικής βάσης βάθυνε ακόμη περισσότερο την οικονομική κρίση της αυτοκρατορίας. Ενδεικτικό αυτού ήταν η διαρκής εναλλαγή στη θέση του επικεφαλής των οικονομικών υπηρεσιών, του προφανούς αποδιοπομπαίου τράγου για τις οικονομικές αποτυχίες. Στοιχεία στα χρονικά της εποχής μαρτυρούν ξεκάθαρα πόσο θανάσιμα επικίνδυνη έγινε η δουλειά του αυτοκρατορικού θησαυροφύλακα κατά τον δέκατο έβδομο αιώνα, με συχνές αλλαγές θητείας, ως αποτέλεσμα των εξεγέρσεων των δούλων της Πύλης (*kapikulu*) ή των φατριαστικών συγκρούσεων εντός της άρχουσας ελίτ της Ιστανμπούλ, και με περιστασιακές εκτελέσεις.

Ωστόσο, ίσως η πιο σημαντική οικονομική συνέπεια των κινημάτων των τζελαλίδων (*celâli*) ήταν ο κρίσιμος ρόλος τους στη διάλυση δύο βασικών θεσμών του «κλασικού» οθωμανικού αυτοκρατορικού καθεστώτος, του τιμαριωτικού συστήματος (*timar*) και αυτού των δούλων της Πύλης (*kul*). Όπως συζητήθηκε παραπάνω, τα αρχικά στάδια της κατάρρευσης και των δύο θεσμών έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της περιόδου των τζελαλίδων (*celâli*). Το πρώτο κύμα εξεγέρσεων επιτάχυνε τη διαδικασία, ως αποτέλεσμα και της αγροτικής φυγής και της δραστηριότητας των ίδιων των σπαχίδων (*sipahis*) ως τζελαλίδων (*celâlîs*). Η μελέτη του Χάουαρντ (Howard) για την «επιθεώρηση των μητρώων» του 1632 αποκαλύπτει ότι υπήρχε ένας σημαντικός αριθμός κενών και μη αποδομένων τιμαρίων στη δυτική Ανατολία και περισσότερα από 900 τιμάρια του σπαθιού (*kiliç timar*) ή δεσμευμένα φέουδα στην επαρχία Ρουμ χωρίς κατόχους το 1634. Τα χωριά, στον οποίον τα έσοδα ανήκαν αυτά τα τιμάρια, είχαν καταστραφεί και οι κάτοικοί τους είχαν διασκορπιστεί· κανείς δεν ενδιαφερόταν γι' αυτά. Με τους σπαχήδες (*sipahis*) έφυγαν και οι βάσεις τόσο της επαρχιακής διοίκησης όσο και του στρατιωτικού συστήματος. Το πρώτο αντικαταστάθηκε σταδιακά από τη φοροεκμίσθωση ιλτιζάμ (*iltizam*), που είχε παρόμοιες οικονομικές, διοικητικές και στρατιωτικές λειτουργίες. Μέσω της δημιουργίας φορολογικών ενοτήτων (*mukataa*, μουκατάς), από πρώην τιμάρια κυρίως, και αναθέτοντάς τις στον μεγαλύτερο πλειοδότη στο πλαίσιο του συστήματος της φοροεκμίσθωσης (*iltizam*), το κράτος ουσιαστικά κεντροκοιούσε και νομιματοποιούσε το σύστημα αποκόμισης εσόδων. Επιπλέον, η μείωση του αριθμού των σπαχίδων (*sipahis*) άνοιξε περισσότερους δρόμους στρατιωτικής απασχόλησης για ένα σημαντικό ποσοστό των τζελαλίδων (*celâlîs*), που προσλαμβάνονταν ως μισθοφόροι σεκμπάν (*sekban*) είτε από επαρχιακούς διοικητές είτε από το κράτος. Κατ' αυτόν τον τρόπο προέκυψε ένας αυτοδιαϊωνιζόμενος, ημιθεσμοποιημένος τζελαλισμός, που κράτησε μέχρι τις αρχές του δέκατου όγδοου αιώνα. Αυτή η κρίσιμη αλλαγή από το τιμαριωτικό στο σύστημα φοροεκμίσθωσης (*iltizam*), η λεπτή διαχωριστική γραμμή μεταξύ του σεκμπάν (*sekban*) και του τζελαλί (*celâlî*) και ο αντίκτυπος και των δύο αυτών παραμέτρων στον μετασχηματισμό της αυτοκρατορικής διοίκησης στο σύνολό της δεν έχουν ακόμα μελετηθεί επαρκώς.

Όσο για τον θεσμό των δούλων (*kul*), τόσο οι γενίτσαροι όσο και οι σπαχήδες (*sipahis*) είχαν με τον καιρό ριζώσει όλο και πιο πολύ στην οθωμανική ύπαιθρο κατά τον δέκατο έκτο αιώνα, συμβάλλοντας, επίσης, σημαντικά στα κινήματα των τζελαλήδων (*celâli*), συχνά ως ηγέτες ευμεγεθών, τοπικά ενεργών συμμοριών ληστών και όχι τόσο ως εμπνευστές μεγάλων εξεγέρσεων. Αυτά τα μέλη της τάξης των δούλων της Πύλης (*karikulu*) φαίνεται να ήταν οι κατεξοχήν ωφελημένοι από το χάος που προκάλεσαν οι τζελαλήδες (*celâli*). Φορολογικά μητρώα ιδιοκτησιών (*avariz*) της δεκαετίας του 1640 παρουσιάζουν έναν σημαντικό αριθμό γενιτσάρων και σπαχήδων (*sipahi*) διαφορετικών βαθμών, μαζί με πολλούς επαρχιακούς σπαχήδες (*sipahis*), εγκατεστημένους σε εκατοντάδες χωριά σε όλη την Ανατολία, να κατέχουν τσιφλίκια (*çiftlik*) στο όνομά τους. Αυτοί ήταν είτε δούλοι (*kul*) που είχαν αποκτήσει εγκαταλειμμένες εκτάσεις από αγρότες ή πρώην αγρότες που είχαν λάβει τον βαθμό του δούλου της Πύλης (*karikulu*). Με άλλα λόγια, είναι πολύ πιθανό ορισμένοι δούλοι της Πύλης (*karikulu*) που είχαν στην κατοχή τους τσιφλίκια (*çiftlik*) να ήταν γηγενείς (*yerli*) αγρότες, τους οποίους συχνά οι πηγές της εποχής αναφέρουν με θυμό ως «ξενόφερτους» (*ecnebi*). Ωστόσο, βλέπουμε ότι οι ίδιες ομάδες στη βαλκανική ύπαιθρο αναφέρονται σε αυτές τις πηγές του δέκατου έβδομου αιώνα ως γιοι είτε των δούλων (*kul oglu/κούλ ογλου*) είτε των «τοπικών γενιτσάρων» (*yerli yenceri*). Μια μελέτη για τις δυναμικές σε τοπικό και αυτοκρατορικό επίπεδο πίσω από αυτές τις διαδικασίες, που παρόμοιές τους συναντάμε σε διάφορα μέρη της αυτοκρατορίας, θα βοηθούσε στη συναγωγή σαφέστερων συμπερασμάτων σχετικά με τον ρόλο των κινήματων των τζελαλήδων (*celâli*) σε μια τέτοια εξέλιξη, ιδιαίτερα στην Ανατολία.

Εντούτοις, είναι βέβαιο ότι οι περισσότεροι γενίτσαροι στα χωριά της Ανατολίας ήταν άνδρες που προέρχονταν απ' το παιδομάζωμα (*devşirme*) και είχαν αποκτήσει τσιφλίκια ραγιάδων (*reaya çiftlik*). Τα κατάστιχα δημοσιονομικών αποφάσεων (*maliye ahkam*) και τα αρχεία των καδήδων (*kadi sicils*) περιέχουν πολλές νομικές υποθέσεις όλου του δέκατου έβδομου αιώνα, όπου αγρότες που επέστρεφαν στα χωριά τους έβρισκαν τα εδάφη τους κατελημμένα από μέλη της αυτοκρατορικής διοίκησης (*askeri*) και αξίωναν να τους επιστραφούν. Υπάρχουν και περιπτώσεις όπου κάποια τέτοια μέλη της αυτοκρατορικής διοίκησης (*askeri*) ζήτησαν απαλλαγή από τους υποχρεωτικούς (*avariz*) και τους έκτακτους φόρους (*tekalif*) που πλή-

ρωναν όλοι οι ιδιοκτήτες γης και οι κάτοχοι κάποιου σπιτιού ανεξάρτητα από το κοινωνικό τους στάτους του στρατιωτικού ή του υπηκόου (*reaya*). Γενικότερα, η φυγή των αγροτών, η ανασφάλεια και η εμφάνιση της αυτοκρατορικής διοίκησης (*askeri*) στα χωριά σηματοδοτούν μια σταθερή αλλαγή της θέσης που κατείχαν οι αγρότες, οι οποίοι σταδιακά έχασαν μεγάλο μέρος της προηγούμενης ανεξαρτησίας τους και έγιναν κολίγοι ή μισθωτοί εργάτες.

ΒΙΑ ΚΑΙ ΤΖΕΛΑΛΗΔΕΣ

Παρόλο που οι κοινωνικοοικονομικοί παράγοντες καταλαμβάναν πάντα τη μερίδα του λέοντος στην ιστορική συζήτηση του φαινομένου των τζελαλήδων, ορισμένοι ιστορικοί έχουν πρόσφατα προτείνει μια ανάλυση που να δίνει έμφαση στην πολιτική και πολιτειακή διάσταση, εστιάζοντας είτε στη θεσμική διάλυση, είτε στην συγκρότηση του κράτους, είτε στον συγκεντρωτισμό ή την εδραίωση της αυτοκρατορικής εξουσίας. Ειδικότερα, η Κάρεν Μπάρκεϊ (*Karen Barkey*) έχει παρουσιάσει με μαεστρία τον τρόπο με τον οποίο οι σχέσεις κράτους-ληστών (δηλαδή ηγετών τζελαλήδων) αναπτύχθηκαν με έναν ορισμένο βαθμό ευελιξίας από μέρους της κεντρικής κυβέρνησης και με ένα μεγάλο περιθώριο διαπραγματεύσεων και παζαριών. Αυτού του είδους οι αναλύσεις έχουν συμβάλει πολύ στη γενική κατανόηση του φαινομένου και της μεταβαλλόμενης φύσης του κράτους κατά τη μετακλασική περίοδο. Ωστόσο, η πρωταρχική τους εστίαση στην «πολιτική» των κινήματων των τζελαλήδων (*celâli*) επισκιάζει την εσωτερική δυναμική των κοινωνικοοικονομικών συνθηκών και την εξασθλίωση της επαρχίας που παρήγαγε σε πρώτη φάση την κύρια πηγή ανθρώπινου δυναμικού του κινήματος, τους παράγοντες «ώθησης» που οδήγησαν μεγάλες μάζες της υπαίθρου της Ανατολίας πρώτα στο περιθώριο των χωριών τους και μετά έξω από τα επαρχιακά τους όρια, τόσο σωματικά όσο και οικονομικά. Είναι αλήθεια ότι οι αγρότες χρησιμοποιούνταν συχνά από επαναστατημένους πασάδες ή άλλους τζελαλήδες ηγέτες (*celâli*) για τους δικούς τους σκοπούς, οι οποίοι διέφεραν ουσιωδώς απ' αυτούς των ξεριζωμένων υπηκόων (*reaya*). Είναι, επίσης, σαφές ότι οι ηγέτες των μεγάλων

εξεγέρσεων συχνά αναζητούσαν να επιτύχουν προσωπικούς στόχους, διαπραγματευόμενοι με το αυτοκρατορικό κέντρο για τη δική τους επανένταξη στην τάξη της αυτοκρατορικής διοίκησης (*askeri*) και αφήνοντας πίσω τους τη μεγάλη πλειοψηφία των οπαδών ή των συμμάχων τους να ακολουθήσουν έναν άλλον τζελαλή ηγέτη (*celâli*) ή μικρότερες ανεξάρτητες συμμορίες ληστών.

Το πρόβλημα εδώ είναι ότι η μεγάλη, εκρηκτική δεξαμενή ξεριζωμένων χωρικών (και νομάδων) συνήθως αντιμετωπίζεται απλώς ως οι οπαδοί των μεγάλων τζελαλήδων (*celâli*) ηγετών, ως τα εργαλεία στις εσωτερικές συγκρούσεις της ελίτ για στρατιωτικές-διοικητικές θέσεις και μεγάλες πηγές εσόδων. Ως περιθωριοποιημένοι χωρικοί, δεν είχαν, ενδεχομένως, κανένα σαφώς καθορισμένο πρόγραμμα συλλογικής δράσης ούτε κάποιοι ενοποιητικό στόχο στον οποίο να επιμένουν, εκτός μονάχα από την απελευθέρωσή τους από τις δημογραφικές-οικονομικές πιέσεις και τις οικονομικές αδικίες. Παρ' όλα αυτά, αρχικά οδηγήθηκαν στη ληστεία και την εξέγερση για λόγους ουσιωδώς διαφορετικούς από αυτούς των τζελαλήδων (*celâlis*) ηγετών με τις καταβολές απ' την αυτοκρατορική διοίκηση (*askeri*). Βλέποντάς τους αποκλειστικά στο πλαίσιο μιας μάχης για την εξουσία είτε σε μια «παρακμάζουσα» και «διαλυόμενη» ή «συγκεντρωτική» αυτοκρατορία είτε σε μια διαδικασία «συγκρότησης του κράτους» σε αυτοκρατορικό επίπεδο, χρησιμοποιώντας την κρατική ορολογία της «ληστείας» δίνει μόνο μια μερική εικόνα του φαινομένου των τζελαλήδων (*celâli*). Μάλλον, το κίνημα των τζελαλήδων (*celâli*) αντιπροσωπεύει ένα κοινωνικό φαινόμενο με επικίνδυνα αυτοκαταστροφικό χαρακτήρα. Χωρίς ορατή ιδεολογία για να διοχετεύσουν τις μετριοπαθείς καθημερινές τους ανησυχίες ή έναν υψηλότερο σκοπό για να πεθάνουν γι' αυτόν με ζήλο, οι τζελαλήδες (*celâli*) του δέκατου έβδομου αιώνα έγιναν οι κύριοι παράγοντες σε έναν φαύλο κύκλο συλλογικής βίας, αν όχι συλλογικής δράσης.

Εντούτοις, το κίνημα των τζελαλήδων (*celâli*) δεν ήταν απλώς μια απόληξη στην αντικειμενική εξαθλίωση, αλλά, επίσης, και μια κοινωνική δράση που μπορεί κάλλιστα να θεωρηθεί ως «εξέγερση», αν όχι και «αγροτική εξέγερση» με τη στενότερη έννοια. Ενώ οι δουλοπάροικοι στη φεουδαρχική Δύση ξεσηκώνονταν είτε ενάντια στους γαιοκτήμονες/ιδιοκτήτες τους είτε απέναντι στο συγκεντρωτικό κράτος ως κύριο σύμμαχο των κυρίων τους, κατά μία έννοια οι Οθωμανοί αγρότες έκαναν το ίδιο, παρότι με τους δι-

κούς τους παραδοσιακούς όρους. Ελλείπει άμεσου ιδιοκτήτη, αντέδρασαν με ληστείες και περιστασιακές εξεγέρσεις, εκμεταλλεύόμενοι την «ελευθερία» τους (τόσο νόμιμη όσο και ντε φάκτο) να αμφισβητούν τις συνθήκες που δημιουργήθηκαν εν μέρει από το κράτος. Επιπλέον, ενώ οι Ευρωπαίοι αγρότες αντάρτες στόχευαν να βελτιώσουν τις συνθήκες τους ως αγρότες υπό κάποιον γαιοκτήμονα/ιδιοκτήτη, χωρίς δυνατότητα αλλαγής ούτε του καθεστώτος ούτε της τάξης τους, οι Οθωμανοί αγρότες είχαν εναλλακτικές επιλογές. Το να γίνει κάποιος φοιτητής (*suhte*), μισθοφόρος στρατιώτης-ληστής (*sekban*) ή απλώς ληστής (*celâli*) σήμαινε πλήρη αποσύνδεση από τις καταβολές του χωρίς πρόθεση επιστροφής. Αυτή η αποξένωσή τους από τα αρχικά κοινωνικά όρια και την αγροτική ζωή ήταν ίσως ο βασικός παράγοντας στο να αναπτυχθεί μακροχρόνια η ληστεία.

Από αυτή την άποψη, είναι επιτακτική ανάγκη να μην εξισώνονται οι τζελαλήδες (*celâlis*) -δηλαδή οι πρώην αγρότες- με την αγροτιά στο σύνολό της. Οι τζελαλήδες (*celâlis*) ούτε ενήργησαν με συλλογική συνείδηση ούτε εξεγέρθηκαν στο όνομα της αγροτιάς ως τάξης. Το να βλέπει κανείς το κίνημα ως «τεχνητό» και «χωρίς διακηρυγμένο σύμμαχο ή εχθρό και δεσπόζουσα ιδεολογία» δεν το καθιστά ούτε λιγότερο πραγματικό ούτε μη κοινωνικό. Επρόκειτο για κοινωνική δράση, αλλά από περιθωριοποιημένες και αποκλεισμένες ομάδες που εκδηλώθηκαν μόνο για λογαριασμό τους. Το κίνημα πέτυχε να ενσωματωθούν εν μέρει πολλοί τζελαλήδες (*celâlis*) στο νεοεμφανιζόμενο σύστημα κατά τον δέκατο έβδομο αιώνα ως μια νέα στρατιωτική δύναμη από σεκμπάν (*sekban*), και θεσμοθετήθηκε πλήρως τον επόμενο αιώνα ως τα στρατεύματα των αγάδων-κυβερνητών. Αυτοί οι ληστές-στρατιώτες και η βία τους, νομιμοποιημένοι και σε κάποιο βαθμό ελεγχόμενοι από τους νέους προστάτες τους, έγιναν αναπόσπαστο στοιχείο ενός αποκεντρωμένου αυτοκρατορικού συστήματος, αυτού που ο Τετζζάν (*Tezcan*) αποκαλεί «δεύτερη αυτοκρατορία», που ανασυγκροτήθηκε σε πολύ πιο συνεργατική βάση με τους επαρχιακούς ηγέτες.

Ο υποτιμητικός τόνος του αυτοκρατορικού όρου «επαναστάτης τζελαλής» (*celâli eskiyasi*) για όλες τις μορφές αντίστασης και εξέγερσης προκαλεί σε μεγάλο βαθμό σύγχυση σε σχέση με τον πλήρη κοινωνικό χαρακτήρα των επαρχιακών αναταραχών στην Ανατολία. Τόσο στην αυτοκρατορική γλώσσα της εποχής όσο και στη σύγχρονη ιστοριογραφία αυτή η γενικόλογη ορολογία βάζει στο ίδιο τσουβάλι όχι μόνο το μακράς διάρκειας φαινόμενο της λη-

στείας των υπηκόων (*reaya*) αλλά και τις μεγάλες εξεγέρσεις υπό την ηγεσία μελών της αυτοκρατορικής διοίκησης (*askeri*). Επισημώς, οι παράνομες ληστρικές πράξεις των Οθωμανών αξιωματούχων που έγιναν ληστές (με τους σεκμπάν τους) ονομάστηκαν «καταπίεση» (*zulm ve ta 'addi*), ενώ παρόμοιες ενέργειες ομάδων ατάκτων (*levends*) ονομάζονταν γενικά ληστείες (*şekavet ή fesat*). Παρ' όλα αυτά, όπως και η διάκριση μεταξύ του σεκμπάν (*sekbán*) ως μισθοφόρου και του τζελαλί (*celâli*) ως ληστή είναι διφορούμενη, το ίδιο και η γραμμή μεταξύ της βίας που διαπράχθηκε από κάθε πλευρά. Όπως τονίζει ο Κουκ (Cook):

«η είσπραξη φόρων και η ληστεία συγχωνεύονται στην ίδια αδιαφοροποίητη δραστηριότητα για λόγους επιβίωσης, έτσι ώστε να εξαρτάται λιγότερο για το αν ένας άντρας είναι επαναστάτης ή όχι από το τι κάνει και περισσότερο απ' το λίγο πολύ συγκυριακό γεγονός του αν έχει ή δεν έχει επίσημη άδεια για τις λεηλασίες του.»

Παρά τις επίσημες προσπάθειες διαφοροποίησης, η ορολογία των τζελαλήδων (*celâli*) έγινε γρήγορα η συντομογραφία για όλα τα είδη εξέγερσης και βίας στην επαρχία, κι αυτό ταίριαζε ίσως ,δεδομένου ότι η φύση της βίας και ο καταστροφικός αντίκτυπός της στην επαρχιακή κοινωνία ήταν ουσιαστικά ο ίδιος.

Για να ενταθεί η σύγχυση, οι Οθωμανοί γραφειοκράτες χρησιμοποίησαν, επίσης, την ίδια ορολογία (*celâli*) για τη ληστεία, τις καταστροφές και τις ληστρικές επιθέσεις στις μεγάλες οδούς που ορισμένες τουρκμενικές, κουρδικές και αραβικές φυλές, που αποτελούνταν από νομαδικούς ή ημινομαδικούς πληθυσμούς, τις συνήθιζαν πολλά χρόνια πριν από την οθωμανική περίοδο και συνέχισαν να τις κάνουν σχεδόν με τον ίδιον τρόπο και υπό την κυριαρχία τους. Έχουμε ήδη δει ότι τα ημινομαδικά στοιχεία ήταν, επίσης, αναπόσπαστο κομμάτι του φαινομένου των τζελαλήδων (*celâli*), αν και η εμπλοκή τους είχε αίτια σημαντικά διαφορετικά από αυτά των αγροτών. Αφήνοντας κατά μέρος τις εξεγερτικές τους πράξεις ως τζελαλήδες (*celâlis*), η ληστεία ως εγκληματική πράξη και η ληστεία ως τρόπος ζωής έγινε εξαιρετικά δύσκολο να διαχωριστούν η μία από την άλλη. Ομοίως, η αυτοκρατορική διοίκηση έσπευδε να χαρακτηρίσει ως τζελαλήδες (*celâli*) εκείνους τους αγρότες, των οποίων οι νόμιμες προσπάθειες αυτοάμυνας με το να οργανώνονται στρατιωτικά υπό κάποιον αρχηγό (για παράδειγμα πρώην σπαχή) ενάντια στις υπερβολές κάποιου διοικητικού λειτουργού (για παράδειγμα ενός κυβερνή-

τη) ξέφευγαν από τον έλεγχο και γίνονταν βίαιες και καταστροφικές. Μόνο σε τέτοιες περιορισμένες περιπτώσεις θα μπορούσαμε να κάνουμε λόγο για κάποιο βαθμό «αντίστασης» ή «εξέγερσης» εκ μέρους των αγροτών της Ανατολίας, που συμμαχούσαν με έναν τζελαλή (*celâli*) ή κάποιον λήσασταρχο εναντία στην «επίσημη καταπίεση». Επιπλέον, το να αποκαλούμε αυτούς τους αγρότες τζελαλήδες (*celâli*) μειώνει σε παράλογο βαθμό τη διάκριση μεταξύ θύτη και θύματος. Τέλος, δεδομένου ότι το πιο κοινό χαρακτηριστικό των πράξεων που υποδηλώνει ο γενικόλογος όρος τζελαλής (*celâli*) είναι η αδιανοητική και παράνομη χρήση βίας, εκείνοι, τους οποίους οι πηγές της εποχής συχνά αναφέρουν ως γενίτσαρους τραμπούκους (*yeniçeri zorbalari*) και στρατιώτες-ληστές του σώματος των σεκμπάν (*böyük eşkiyasi*) και που δραστηριοποιήθηκαν καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου αυτής τόσο στην Ιστανμπούλ όσο και στις ασιατικές επαρχίες, αποτελούν μέρος του ίδιου κινήματος των τζελαλήδων (*celâli*).

Οι πηγές της εποχής δείχνουν ότι οι αξίες της δικαιοσύνης και της νομιμότητας της κρατικής ισχύος ξεθώριασαν, επίσης, κατά πολύ τον δέκατο έβδομο αιώνα, καθότι το κράτος αντιμετώπιζε σοβαρές δυσκολίες στην αποτελεσματική τήρησή τους, την ώρα που στο κέντρο του επικρατούσαν συνθήκες γενικευμένης βίας και συγκρούσεων στο εσωτερικό της άρχουσας τάξης. Ωστόσο, παρέμειναν ακόμα η μόνη ελπίδα για τους «πραγματικά ηττημένους» της περιόδου, δηλαδή τους απελπισμένους αγρότες που παρέμεναν στα χωριά τους ή επέστρεφαν μετά κάποια χρόνια ή δεκαετίες και χρειαζόταν να καταφύγουν σε δικαστικούς μηχανισμούς είτε των δικαστηρίων των καδήδων στην επαρχία είτε στο αυτοκρατορικό ντιβάνι στην Ιστανμπούλ. Το αυτοκρατορικό κέντρο βρισκόταν συχνά σε κατάσταση απόγνωσης. Αναγκαζόταν να επιτρέψει στους αγρότες να οπλιστούν για αυτοάμυνα ενάντια στον τρόπο των τζελαλήδων (*celâli*) και περιοριζόταν στην πρόσληψη αγροτών και τύπου τζελαλήδων σεκμπάν (*sekban*), για να ενισχύσει τα αυτοκρατορικά στρατεύματα που στέλλονταν εναντίον των στρατευμάτων των τζελαλήδων (*celâli*) στην Ανατολία. Οι σχέσεις μεταξύ κράτους, αγροτών και τζελαλήδων (*celâli*) άλλαζαν συνεχώς. Πώς να αντιμετώπιζε ένας αρχηγός των τζελαλήδων (*celâli*) ή πασάς τους τζελαλήδες (*celâli*) υπό τις διαταγές του, από τη στιγμή που είχε λάβει χάρη και είχε αποδεχτεί κάποια θέση για τον ίδιο και τους άμεσους συνεργάτες του μέσα στην τάξη της αυτοκρατορικής διοίκησης (*askeri*); Η αμήχανη σχέση που προέκυπτε συχνά έκανε έναν πρώην

επαναστατημένο πασά να είναι διατεθειμένος να θυσιάσει τους άντρες του (τους οποίους ο ίδιος αποκαλούσε τώρα πλέον τζελαλήδες), απλώς οδηγώντας τους στα πιο επικίνδυνα πεδία μάχης, για παράδειγμα, ενάντια σε ιρανικά στρατεύματα στην Ανατολή.

Συμπερασματικά, η ανάλυση του φαινομένου των τζελαλήδων (*celâli*) με γνώμονα πάνω απ' όλα την πολιτική παράμετρο δεν επαρκεί για την κατανόηση της πλήρους εικόνας. Οι πρόσφατα διερευνηθείσες πηγές μάς επιτρέπουν τώρα να επανεξετάσουμε τους δημογραφικούς-οικονομικούς παράγοντες, την κοινωνική εξαθλίωση και απόγνωση στην ύπαιθρο της Ανατολίας ως ουσιαστικά και σημαντικά συστατικά της εσωτερικής δυναμικής του κινήματος των τζελαλήδων (*celâli*) ως κοινωνικού φαινομένου. Μόνο τότε θα μπορούσαμε να τοποθετήσουμε στο σωστό εννοιολογικό πλαίσιο τους άλλους πολιτικούς και στρατιωτικούς παράγοντες, συμπεριλαμβανομένης της κατανόησης των εκδηλώσεων της βίας, κατά τις οποίες η ίδια ομάδα ή ο στρατός τζελαλήδων (*celâli*) πολεμούσε σήμερα εναντίον των κρατικών δυνάμεων, την επομένη εναντίον αυστριακών ή ιρανικών στρατευμάτων και εναντίον άλλου στρατού τζελαλήδων (*celâli*) την άλλη μέρα, προσαρμοζόμενος στις συνεχώς μεταβαλλόμενες θέσεις του. Ως απλοί ληστές σε τοπικό επίπεδο ή ως τυχοδιώκτες σεκμπάν (*sekban*), που αναζητούσαν χωρίς κάποιο κριτήριο μισθοφορική εργασία από τη μια άκρη της Ανατολίας (ή ακόμα και της αυτοκρατορίας) ως την άλλη, ταλαντευόμενοι ανάμεσα στις θέσεις του τζελαλή (*celâli*) που έγινε στρατιώτης και του στρατιώτη που έγινε τζελαλής (*celâli*), έκαναν τη φυσική τους παρουσία και η βία τους τη μόνη πηγή επιβίωσής τους και, σε κάποιο βαθμό, ψυχολογική κινητήρια δύναμή τους. Στην απουσία ενός κατανοητού στόχου ή μιας κοινής πολιτικής ή ιδεολογικής υπόθεσης, όλες οι δραστηριότητες των τζελαλήδων (*celâli*) έγιναν δυναμικά καταστροφικές τόσο για τους ίδιους τους δράστες τους όσο και για τις ομάδες που στοχοποιούσαν, πρωτίστως την αγροτιά, καθώς και για το φυσικό και αγροτικό περιβάλλον. Η ατμόσφαιρα γενικής ανομίας που απέρρευε απ' αυτή την κατάσταση δημιούργησε εν τέλει τη δική της λογική, δικαιολόγηση και αυτοδιαϊωνιζόμενο χαρακτήρα, σε τέτοιο σημείο που έφτασε η ληστεία να αντιπροσωπεύει όχι την εξαίρεση στην κοινωνική ιστορία της Ανατολίας, αλλά ένα αναπόσπαστο μέρος της καινούργιας ρουτίνας της επαρχιακής ζωής, που επιβίωσε σε ποικίλες μορφές και πλαίσια μέχρι την αρχή του εικοστού αιώνα.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- ¹ Τζελαλής, ο πλέον συνηθισμένος και υποτιμητικός οθωμανικός αυτοκρατορικός όρος για ληστές και αντάρτες, ο οποίος προήλθε από την συνδεδεμένη με τους Κιζιλμπάσηδες (Kizilbaş) εξέγερση στο όνομα του Σείχη Τζελάλ το 1519 στην κεντρική Ανατολία.
- ² Tezcan 2001: 38-9· βλ. Tezcan 2009a, όπου ο συγγραφέας ερμηνεύει τη δημοσιονομική κρίση αυτών των ετών, αναφερόμενος στις «επιταγές των δυνάμεων της αγοράς» παρά στις δυσκολίες που αντιμετώπιζε το οθωμανικό αυτοκρατορικό θησαυροφυλάκιο.
- ³ Selânikî Mustafa Efendi 1989: I, 209-12, 292, 301-5· Ali 2000: III, 547-53· Hasan Beyzade Ahmed 2004: I, 375-7· II, 346-59.
- ⁴ Koca Sinan Paşa telhisleri 2004.
- ⁵ Ό.π.: 20-1, 89-90, 100-1.
- ⁶ Ό.π.: 33-4, 85, 89.
- ⁷ Akdağ 1977· İnalçik 1978.
- ⁸ Âli 2000: III, 512-25, 556-92· Peçevi 1981: II, 206-7· Andreasyan 1962-3: 34.
- ⁹ Barkey 1994: II.
- ¹⁰ Koca Sinan Paşa telhisleri 2004: passim
- ¹¹ Arıcanlı και Kafadar 1990.
- ¹² Özel 1999·
- ¹³ Το 1555, αντιμέτωπος με το κλίμα δυσαρέσκειας μεταξύ των σπαχίδων της Ανατολίας μετά την εκτέλεση του γιου του, Μουσταφά, ο Σουλεϊμάν Α΄ διέταξε να δοθούν φέουδα αξίας 20.000 άσπρων και άνω μόνο σε αυτοκρατορικούς γενίτσαρους, αφήνοντας τους επαρχιακούς σπαχίδες με μικρότερα τιμάρια (Turan 1961: 38· Cezar 1965: 148-51).
- ¹⁴ Özel 1993: 108-18· Barkey 1994: 49·
- ¹⁵ Faroqhi 1986b: 75-6, 81.
- ¹⁶ Akdağ 1963: 161-5, 185-6· Akdağ 1945· Cezar 1965: 165-6.
- ¹⁷ Turan 1961· Yildirim 2008.
- ¹⁸ Akdağ 1945· Cezar 1965: 86-98, 154· Yildirim 2008
- ¹⁹ Cezar 1963: 155-65· Yücel 1988: Kitâb-l Mesâlihi'l Müslimin, 99-100.
- ²⁰ Turan 1961: 13-14, 107.
- ²¹ Âli 2000: III, 689· βλ. Yücel 1988: Kitâb-l Müstetab, II.

- ²² İnalçik 1972.
- ²³ Özel 2004: 125-6· McGowan 1981: 45-79· İnalçik 1994. Βλ. Tabak 2008 για μια μεσογειακή οπτική σε σχέση με αυτού του είδους τις εξελίξεις.
- ²⁴ Özel 2004· βλ. Gündüz 2009: 61.
- ²⁵ Cook 1972: 37-8· Özel 1993: 76-9· Öz 1999: 190-3.
- ²⁶ Cook 1972· Öz 1999· İslamoğlu-İnan 1994.
- ²⁷ Gümüşcü 2004· βλ. Hütteroth 2005, 2006.
- ²⁸ Peçevi 1981: II, 145-6, 216-18· Hezarfen 2002· Adanir 1998: 304-8.
- ²⁹ Kafadar 1997-8: 44· Yildirim 2008.
- ³⁰ Soyudoğan 2005: 16-20.
- ³¹ Για μια πρόσφατη επαναξιολόγηση της ανυπακοής και των λαϊκών εξεγέρσεων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, βλέπε Barkey 2008: 154 κ.εξ.
- ³² Cezar 1965: 86-98· Cook 1972: 34-7· Κοç: 2005.
- ³³ Βλ. Cook 1972: 34-7, και, για τη δεκαετία του 1480, Tansel 1966: 25-6, 33, 36-8.
- ³⁴ Aricanlı και Kafadar 1990.
- ³⁵ Κοç: 2005· βλ. Kafadar 1997-8: 53-4.
- ³⁶ Akdağ 1963: 85-107.
- ³⁷ Jennings, 1980· βλ. Cezar 1965: 166-7.
- ³⁸ Cook 1972: 32-3.
- ³⁹ Akdağ 1966: 205-7.
- ⁴⁰ Koca Sinan Paşa telhisleri 2004· Âli 2000, III: 541
- ⁴¹ Peçevi 1981: II, 231-2· 239-42, 257.
- ⁴² İnalçik 1965a· βλ. Uluçay 1944: 208-14.
- ⁴³ Topçular Kâtibi 2003, I: 353.
- ⁴⁴ Koca Sinan Paşa telhisleri 2004: 131, 165-6.
- ⁴⁵ Akdağ 1963: 185-6· İnalçik 1972· βλ. Faroqhi 1986β.
- ⁴⁶ White 2008: ειδ. 214 κ.εξ.
- ⁴⁷ Andıç και Andıç 2006.
- ⁴⁸ Cook 1972: 41-3.
- ⁴⁹ Η ιστοριογραφία για τους τζελαλήδες σπάνια εξετάζει το γεγονός ότι αυτοί οι σπαχήδες συνοδεύονταν από τους επαρχιακής προέλευσης εξοπλισμένους ακολούθους τους/τους τζεμπελήδες

- (cebeli). Γύρω στο 1609, υπήρχαν περίπου 12.000 τιμαριούχοι και 40.000 ακόλουθοί τους στις ασιατικές επαρχίες (Ayn-i Ali Efendi 1979). Από την εκστρατεία του 1596 ενδέχεται να προέκυψαν 50.000 φυγάδες σπαχιδικής προέλευσης. Σχετικά με την αξιοπιστία των αριθμών που παραδίδουν οι πηγές της εποχής, βλ. Akdağ 1963: 183-90.
- ⁵⁰ Reçevi 1981: II, 188-92· Naima 2007: I, 121-2· Topçular Kâtibi 2003: I, 344-5.
- ⁵¹ Griswold 1983: 24 κ.εξ.
- ⁵² Αρχείο του Ανακτόρου Τοπ Καπί, Ιστανμπούλ R 1943 (επιστολή του Karayazıcı). TSMA E6085 (επιστολή Nasuh Paşa). Για την πρόσβαση σε αυτά τα έγγραφα, είμαι ιδιαίτερος ευγνώμων στον Günhan Börekçi. Βλέπε, επίσης, Andriasyan 1962-3: 36-7· White 2008: 244-5.
- ⁵³ Griswold 1983: 240-3· Barkey 1994: 189-91.
- ⁵⁴ Naima 2007: II, 691· Griswold 1983: 110-56.
- ⁵⁵ Özel 2005: 68-9.
- ⁵⁶ Griswold 1983: 157 κ.εξ.· Safi 2003: II, 53-86.
- ⁵⁷ Akdağ 1964· Griswold 1983: ειδ. 39-55.
- ⁵⁸ Reçevi 1981: II, 239· Topçular Kâtibi 2003: I, 344-5, 458, 508. Πρβ. Akdağ 1963: 250-6· Darling 1996: 163.
- ⁵⁹ Safi 2003: II, 86· βλ. Topçular Kâtibi 2003: I, 503-4. Murphey 2005: 79-81.
- ⁶⁰ Naima 2007: II, 538.
- ⁶¹ Reçevi 1981: II, 365-85· Naima 2007 II, 498 κ.εξ., 538-57, 609-15, 792-7. Για μια ανάλυση της ιστοριογραφίας της εξέγερσης του Abaza Mehmed Paşa, βλέπε Piterberg 2003.
- ⁶² Selçuk 2008.
- ⁶³ Naima 2007: II, 540, 632, 639, 779, 945· Murphey 1984: 4-5.
- ⁶⁴ Akdağ 1966· Zak'aria 2003: 57· Andriasyan, 1962-3.
- ⁶⁵ Akdağ 1966: 234-40· Silahdar Mehmed (χ.χ.).
- ⁶⁶ Özel 2005: 68-9· Koçi Bey risalesi 1939: 42.
- ⁶⁷ Simeon 2007 168-70, 174-5, 183, 264· Akdag 1963: 250-7.
- ⁶⁸ White 2008· Hütteroth 2006: 32-5.
- ⁶⁹ Abou-el-Haj [1991] 2005· Öz 1997.
- ⁷⁰ Faroqhi 1988a, 1988b· Orbay 2004, 2007b, 2009.

- ⁷¹ Abou-el-Haj [1991] 2005· Howard 1988· Tezcan 2002· Piterberg 2003.
- ⁷² McGowan 1981· Darling 1997.
- ⁷³ Βλ. ειδ. Kiel 1990· Özel 2004· Öz 1993, 1999, 2004-5· Gökçe 2005. Για δείγμα δημοσιευμένων μητρικών ετήσιων χρηματικών φόρων (avariz), βλέπε Ünal 1997· Öz και Acun 2008.
- ⁷⁴ Βλέπε π.χ. Naima 2007: II, 808-9· Simeon 2007: 309-10· Andreasyan 1962-3: 29· Yücel 1988: Kitab-i Müstetab, 17,20· Koçi Bey risalesi 1939: 48-50, 96· Özel 1993: 195-6.
- ⁷⁵ Akdağ 1963: 251-2.
- ⁷⁶ Börekçi: 2010: 28-9.
- ⁷⁷ Canbakal 2007: 29·
- ⁷⁸ Katip Çelebi 1863-4: 127· βλ. Akdağ 1963: 254.
- ⁷⁹ Simeon 2007: 60, 271-3, 277-8· Andreasyan 1962-3: 27-9.
- ⁸⁰ Evliya Çelebi [1314] 1896-7: II, 182-5.
- ⁸¹ Roe (χ.χ. [1740]): 66-7· βλ. Zinkeisen 1855: 784· Hütteroth 1968: 202· Aricanli και Kafadar 1990: 13-14·
- ⁸² Griswold 1983: 172-3.
- ⁸³ Özel 2004, 2005· Öz 1999, 2004-5·
- ⁸⁴ BOA: MAD 614. Είμαι ευγνώμων στον Dr Özer Küpeli του Πανεπιστημίου Ege που μου επέτρεψε να συμβουλευτώ το αδημοσίευτο άρθρο του για αυτό το μητρώο.
- ⁸⁵ Özel 1993: 199-200· βλ. Akdağ 1963: 252-4.
- ⁸⁶ Gökçe: 2000: 44, 46, 95-6.
- ⁸⁷ Özel 1993: 138-9· βλ. Κοç 2005: 1961-70.
- ⁸⁸ Hütteroth 1968: 184-5.
- ⁸⁹ Για προηγούμενα έργα που αναφέρονται στον «εκ νέου νομαδισμό» κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, βλέπε Hütteroth 1968: 163-208· Faroqhi 1976: 298· Özel 1993: 193-4, 208· Öz 1999.
- ⁹⁰ Kafadar 2007: 17.
- ⁹¹ Φορολογικά μητρώα/κτηματολόγια που χρονολογούνται στο 1580 υποδηλώνουν ότι, στις επαρχίες Ζουλκαντρίγιε (Μαράς) και Χαλέπι, το ποσοστό των νομαδικών φυλών ήταν περισσότερο από το ήμισυ του συνολικού πληθυσμού (Murphey 1984: 5-6).
- ⁹² Για την επέκταση των μικρών οικισμών και τη σταδιακή μείωση του

- ποσοστού των φυλών σε ορισμένες από αυτές οι περιοχές κατά τον δέκατο έκτο αιώνα, βλέπε Hütteroth 2005: 62-3· İncalik 1994: 11-43.
- ⁹³ White 2008: 268 κ.εξ.
- ⁹⁴ Hütteroth 2006: 32-5· İncalik 1994: 155-78.
- ⁹⁵ Hütteroth 2006· Adanir 1998.
- ⁹⁶ Hütteroth 2006: 36-7· Güçer 1964· Orbay 2009. Οι καταστροφικές επιπτώσεις της ξηρασίας και του λιμού για τους τρόπους καλλιέργειας και την καθημερινή ζωή των αγροτών κατά τον δέκατο έκτο και τον δέκατο έβδομο αιώνα αυτοκρατορία αναφέρονται συχνά σε τοπικές μελέτες.
- ⁹⁷ Βλ. Ambraseys and Finkel 1995. Για τις κλιματικές διακυμάνσεις, που συχνά αναφέρονται ως μέρος του «μικρή Εποχή των Παγετώνων», βλέπε Goldstone 1991· White 2008.
- ⁹⁸ Özel 2004.
- ⁹⁹ Özel 1993: 158-60.
- ¹⁰⁰ Özel 2005.
- ¹⁰¹ Faroqhi 1988a· Orbay 2009.
- ¹⁰² Orhonlu 1970: 30-34· Koca Sinan Paşa telhisleri 2004: passim.
- ¹⁰³ BOA, Mühimme Defteri (Zeyl) 9: 74/210· βλ. Özel 1993: 162, αρ. 67.
- ¹⁰⁴ Howard 1988: 222· βλ. Ayn-i Ali Efendi 1979· Koçi Bey risalesi 1939.
- ¹⁰⁵ İncalik 1980a· σχετικά με την απουσία κυβερνήτη και την φοροεκμίσθωση (ilitzam) στο Ayntab, βλέπε Kunt 1983· Canbakal 2007: 51-3.
- ¹⁰⁶ Darling, 1996: 122 κ.εξ· Adanir 1998: 296-7. Πρβ. Salzman 2004.
- ¹⁰⁷ Özel 1993· βλ. Akdağ 1966: 211-12.
- ¹⁰⁸ Radušev κ.α. 2003.
- ¹⁰⁹ Özel 1993: 185, 199-200.
- ¹¹⁰ McGowan 1981: 62 κ.εξ.
- ¹¹¹ İslamoğlu-İnan 1994· Faroqhi 1994: 411-623· Faroqhi 1996· Barkey 1994.
- ¹¹² Το κάπως ανιστορικό και χρονολογικά ακαθόριστο επιχείρημα του Barkey για τη συγκρότηση κράτους ή την «συγκεντροποίηση» στο τζελαλίδικο πλαίσιο είναι λιγότερο πειστικό, αλλά αξίζει ξεχωριστή μελέτη.
- ¹¹³ Βλ. Griswold 1983: 22, ο οποίος τονίζει το «βάθος της απόγνωσης και την επιδημία εξαιρετικά έντονης δυσφορίας ψυχικά και πείνας

- σωματικά στη χειρόσησο της Ανατολίας».
- ¹¹⁴ Andić και Andić 2006· βλ. Adanir 1998: 303-8.
- ¹¹⁵ Cook 1972: 34· βλ. Akdağ 1958: 87· Akdağ 1963: 250.
- ¹¹⁶ Goldstone 1991· βλ. Faroqhi 1996.
- ¹¹⁷ Faroqhi 1996: 103.
- ¹¹⁸ Βλ. Barkey 1994: 183-4.
- ¹¹⁹ Faroqhi 1996: 114-15.
- ¹²⁰ Barkey 1994: 22.
- ¹²¹ Tezcan 2009b, 2010· βλέπε επίσης Aksan 1998: 24, 28· Yayıoğlu 2008.
- ¹²² Cook 1972: 40. Για παρόμοιες εξελίξεις στα Οθωμανικά Βαλκάνια κατά τη δέκατη έβδομη έως δέκατος ένατος αιώνας, βλέπε Adanir 1998: 306-8· Moutafchieva 2005.
- ¹²³ Soyudoğan 2005: 15-20.
- ¹²⁴ Σε περιοχές όπως η επαρχία Καραμάν, όμως, θα περίμενε κανείς ότι η αγροτική κρίση, η ξηρασία και ο λιμός του τέλους του δέκατου έκτου αιώνα δεν θα έκαναν ιδιαίτερες διακρίσεις μεταξύ των νομάδων και των αγροτών. Βλ. White 2008: 150 κ.εξ.
- ¹²⁵ Π.χ. Cennetoğlu, ο οποίος φέρεται να παρουσιαζόταν ως υπερασπιστής των αγροτών στην επαρχία του Αϊδινίου τη δεκαετία του 1620 (Uluçay 1944: 23-33).
- ¹²⁶ Βλ. Barkey 1994: 8.
- ¹²⁷ Reçevi 1981: II, 231-2.
- ¹²⁸ Faroqhi 1992· Adanir 1998: 304.
- ¹²⁹ Naima 2007 II, 641, 724.
- ¹³⁰ Akdağ 1966: 208.
- ¹³¹ Reçevi 1981: II, 246-7, σχετικά με τις στάσεις απέναντι στα στρατεύματα των τζελαλήδων στην εκστρατεία του 1604.
- ¹³² Βλ. Adanir 1998: 303-8· Reid 1998-2000.

